

LIEF
LIEVER
LIEFST

*Lezen over
liefde & gender*

DOCENTENHANDLEIDING

Auteurs

Mik Leijssius
Sanne Parlevliet
Mieke Lageschaar
Sanne Reuten

Met medewerking van

Diana van Bergen
Elise Stiekema
Clary Ravesloot

Met dank aan

Judith de Lang
Marjolein Oudega
Caroline Wisse

Alle LLL-scriptie- en -stagestudenten van de Rijksuniversiteit Groningen
Alle docenten en leerlingen die meededen aan de onderzoeksversie
Maatschappij der Nederlandse Letterkunde
Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Seksualiteit

Redactie

Boom Voortgezet Onderwijs

*Het project Lief, liever, liefst werd gerealiseerd met financiële steun van de landelijke agenda
suïcidepreventie van Stichting 113.*

Deel 1 – Algemeen

Inleiding: liefde, gender en seksualiteit in de klas	5
1 Introductie: liefde en gender	7
<i>LHBTQIA+, wat is dat eigenlijk?</i>	7
<i>Labels, een vloek of een zegen?</i>	8
<i>De genderkoek</i>	9
2 Plannen van de lessen	11
3 Start van de lessenserie	12
4 De eerste les	13
<i>Introductie</i>	13
<i>Afspraken met de klas – introductie</i>	13
<i>Afspraken met de klas – aanpak</i>	14
<i>Afspraken maken – werkvorm 1</i>	14
<i>Afspraken maken – werkvorm 2</i>	14
<i>Vervolggesprek?</i>	15
5 Onveilige situaties	16
<i>Onveilige situatie in de klas of tussen leerlingen</i>	16
<i>Hoe reageer je?</i>	16
<i>Stappenplan de-escalatie</i>	17
6 Persoonlijke gesprekken	21
Bijlage 1 Seksuele en reproductieve rechten voor jongeren	22
Bijlage 2 Voorbeeldbrief	24
Bijlage 3 Nuttige websites	25

Deel 2 - Lesinstructies

zij/zij

1 Drama Queen – Derk Visser (niveau 2)	26
2 Ik zie je tussen de wolken – Maren Stoffels (niveau 3)	28
3 Verliefd zijn is een ramp – Caja Cazemier (niveau 1)	32
4 Zij en haar – Dirk Bracke (niveau 1)	36

hij/hij

5 Blijf van me af! – Mohamed Sahli (niveau 2)	38
6 De dagen van de bluegrassliefde – Edward van de Vendel (niveau 1)	41
7 Gebr. – Ted van Lieshout (niveau 3)	43
8 Niemand ziet het – Dolf Verroen (niveau 2)	46

zij/hij

9 De lovebus – Tjibbe Veldkamp (niveau 1)	48
10 Zonder titel – Erna Sassen (niveau 2)	50

gender

11 Aldus Sybren – Micha Meinderts (niveau 2)	52
12 Antiboy – Valentijn Hoogenkamp (niveau 1)	54
13 Meisje van Mars – Anna Woltz & Vicky Janssen (niveau 2)	56

Eindopdracht - Brief aan een personage	60
--	----

Deel 1 – Algemeen

Inleiding: liefde, gender en seksualiteit in de klas

Deze lessenserie gaat over liefde in al haar verschijningsvormen. Liefde en literatuur gaan al eeuwenlang hand in hand; is het daarom niet prachtig om jongeren op school in contact te brengen met literatuur en ze op deze manier ook iets bij te brengen over liefde? Liefde tussen ouders en kinderen, tussen vrienden of vriendinnen en tussen geliefden. Maar wat is liefde tussen geliefden tegenwoordig? De vele verschijningsvormen ervan en de termen die daarvoor worden gebruikt doen sommige docenten misschien al duizelen.

Op liefdesgebied valt er voor jongeren veel te ontdekken en te leren. Dat geldt ook voor het onderwerp gender en genderidentiteit. De school kan daar een bijdrage aan leveren. De socialiserende functie die het onderwijs heeft, vraagt erom leerlingen in contact te brengen met de vele vormen die de liefde en gender kennen. Daarnaast kan deze kennismaking met liefde en gender in de literatuur leerlingen helpen in de zoektocht naar hun eigen 'ik'. Tot slot zorgt lezen over liefde en gender voor begrip bij de lezer: als de lezer meeleeft met het verhaal dat hij leest, krijgt hij oog voor de situatie van de personages. Dat kan helpen bij het bevorderen van acceptatie voor mensen met een ander liefdesleven en een andere beleving van gender dan de jongere van huis uit gewend is. De wereld is, qua identiteiten, immers haast oneindig groot.

Lief, liever, liefst beslaat een aantal lessen waarin aandacht wordt besteed aan liefde in verschillende vormen. Daarbij komen ook gender en seksualiteit aan bod. Iedere les bestaat uit een fragment uit een (jeugd)roman en een aantal opdrachten. De fragmenten kunnen klassikaal worden gelezen – de docent leest voor en de leerlingen lezen mee – of de leerlingen lezen zelf, thuis of in de klas.

Probeer het boek dat je gaat behandelen zelf vooraf helemaal te lezen, zodat je ook iets buiten het fragment kunt vertellen en vragen kunt beantwoorden.

De vragen en opdrachten bij de fragmenten kunnen in de klas of thuis worden gemaakt. Sommige opdrachten zijn bedoeld om vóór het lezen te behandelen, andere zijn voor na het lezen. In totaal zijn er 13 fragmenten waaruit je als docent kunt kiezen. Om leerlingen echt goed aan het denken te zetten over liefde, gender, identiteit en seksualiteit raden we aan meer dan één fragment te behandelen. Maar je hoeft niet alle fragmenten te behandelen en ook de volgorde waarin je fragmenten kiest maakt niet uit. Je kunt bijvoorbeeld verspreid over een schooljaar meerdere fragmenten behandelen of je kunt er een project van maken en drie fragmenten achter elkaar doen. Omdat er fragmenten van verschillende niveaus zijn, kun je bovendien elk jaar terugkeren naar *Lief, liever, liefst*.

De fragmenten vormen, samen met de opdrachten, één geheel. Gezien de opbouw is het niet wenselijk om bij een gekozen fragment opdrachten over te slaan of in een andere volgorde in te zetten. Tip: als leerlingen de uitwerkingen moeten inleveren, werken ze er vaak serieuzer aan dan wanneer dat niet hoeft.

De volgende pagina's bieden handvatten om de *Lief, liever, liefst*-lessen in te zetten. We starten met een overzicht van een aantal begrippen rondom gender en seksualiteit, gevolgd door tips om de lessen voor te bereiden en te geven. Ook het vooraf nadenken over onveilige situaties en hoe daarmee om te gaan hoort erbij.

Veel succes en plezier met *Lief, liever, liefst*!

1 Introductie: liefde en gender

LHBTQIA+, wat is dat eigenlijk?

Waar vroeger het onderscheid alleen bestond uit hetero, homo, lesbisch en bi kent het huidige liefdeswoordenboek veel meer termen. Deze worden afgekort met de letters LHBTQIA+. Deze letters staan voor de verschillende uitingsvormen die gender, liefde en seksualiteit tegenwoordig kennen. Jongeren zijn in de fase waarin ze ontdekken welk label op hen van toepassing is en voelen misschien de behoefte om daarover te praten of vragen te stellen. Ook voor hen is misschien niet van ieder label precies duidelijk wat erachter schuilgaat: daarom is het goed om als docent op de hoogte te zijn van de betekenis van een aantal begrippen. Ze staan hieronder op een rijtje.

Let op: Vraag leerlingen nooit om een label te kiezen. Als ze dat al willen, kunnen ze dat op hun eigen moment doen en of en wanneer ze daarvoor uitkomen is ook helemaal aan hen. Het kan zijn dat een leerling een label kiest maar er net een andere uitleg aan geeft dan hieronder staat. Probeer dat dan niet te corrigeren, maar geef jongeren de ruimte voor die keuze.

Lesbisch

Meisjes die zich aangetrokken voelen tot meisjes.

Homoseksueel

Het woord 'homo' betekent eigenlijk 'hetzelfde': het zou dus op jongens en meisjes kunnen slaan. In de spreektaal noemen we jongens die op jongens vallen homoseksueel.

Biseksueel

Als je je aangetrokken voelt tot meer dan één gender, bijvoorbeeld mannen en vrouwen.

Transgender

Voor een definitie van transgender moet je eerst iets weten van genderdysforie. 'Onvrede met je geslacht': dat is de letterlijke vertaling van genderdysforie. Daarvan is sprake als je bij je geboorte als jongen werd ingeschreven, maar het gevoel hebt dat je in het lichaam van een meisje zit. Of als je je meer jongen voelt, terwijl je bij je geboorte als meisje werd geregistreerd. Het kan ook zijn dat je je jongen én meisje voelt, of iets ertussenin. Al deze vormen vallen onder genderdysforie.

Transgender ben je als je twijfels hebt over of niet tevreden bent met je geslacht. Sommige transgenders kiezen ervoor om een geslachtsverandering te ondergaan. Dat heet een medische transitie. Maar dat doet niet iedereen. Sommigen kiezen voor een sociale transitie. Dat betekent dat je in het dagelijks leven de kleding en het uiterlijk kiest die vaak met een ander geslacht worden verbonden.

Transman ben je als je bij je geboorte geregistreerd bent als vrouw, maar nu als man door het leven gaat. Transvrouw ben je als je bij je geboorte geregistreerd bent als man, maar nu als vrouw door het leven gaat.

Binnen de transgenders bestaan verschillende variaties. Als *agender* heb je geen gender: je bent geen jongen of meisje. Van *genderfluïde* wordt gesproken als je je soms meer man, soms meer vrouw voelt. Non-binair betekent dat je je man, noch vrouw voelt.

Intersekse

Iemand die geboren is met zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtskenmerken noemen we interseksueel. Dit hoeft niet direct bij de geboorte te blijken: het kan zich ook tijdens de puberteit of later openbaren.

Queer of Questioning

De term *queer* (letterlijk: vreemd) wordt als verzamelnaam gebruikt door iedereen die binaire indelingen voor gender of seksualiteit te beperkt vindt. Queers laten zich niet graag in een hokje plaatsen en zien identiteit en seksualiteit breder dan de traditionele definities. 'Queer' zijn mensen die de indeling homo/hetero te nauw vinden. 'Genderqueer' is een label voor mensen die de hokjes man/vrouw te beperkt vinden. Voor sommigen is nog niet duidelijk tot welk geslacht ze zich aangetrokken voelen of welke gender ze zijn. Bij hen staat de Q voor *questioning*.

Aseksueel of Aromantisch

Mensen die geen of weinig behoefte aan seks met iemand anders hebben zijn aseksueel. Iemand die aseksueel is, kan seks met zichzelf (masturbatie) wel fijn vinden. Ook kan een aseksuele verliefd worden zonder seksuele verlangens te hebben. Zij hebben dan wel romantische gevoelens. Wie aromantisch is heeft ook geen behoefte aan romantische gevoelens, zoals verliefdheid.

+

De plus (+) staat voor alle vormen van gender en seksuele geaardheid die niet bij een van de andere letters horen. Denk bijvoorbeeld aan panseksueel. Zie ook pagina 9.

Labels, een vloek of een zegen?

Het gebruik van labels in het geval van gender en liefde heeft verschillende kanten. Een label kan je gevoelens onder woorden brengen en duidelijk maken bij welke groep je hoort. Dat kan een prettig gevoel zijn. Aan de andere kant kan het jongeren ook een zekere druk opleggen: ze kunnen de indruk krijgen dat ze zich een label moeten aanmeten, terwijl ze daar misschien nog (lang) niet klaar voor zijn. Ze kunnen zich afvragen of je met gender en liefde kunt experimenteren om te ontdekken welk label het best bij ze past. En wat nu als je jezelf een label hebt aangemeten en later gaat twijfelen: kun je dan nog wisselen? Of je romantische label komt niet overeen met je seksuele aantrekkingskracht, wat dan?

Dit zijn vragen die jongeren kunnen bezighouden in de zoektocht naar hun identiteit. Het is belangrijk dat je als docent beseft dat het gebruik van labels voor- en nadelen heeft, zodat je daar, als daar behoefte aan is, met jongeren over in gesprek kunt gaan. Reacties in de omgeving van jongeren over hun (vermeende) seksuele of genderidentiteit kunnen een belangrijke rol spelen in hun welbevinden. Bedenk dat je jongeren niet hoeft te voorzien van antwoorden of oplossingen over hun identiteit, de enige persoon die uiteindelijk weet wat of wie ze zijn, zijn zij zelf!

De genderkoek

Voel je je een jongen of een meisje? Hoe kleed je je? Tot welk geslacht voel je je seksueel aangetrokken? En tot wie voel je je romantisch aangetrokken?

Zomaar een paar vragen die aangeven hoe divers liefde, seksualiteit en gender zijn. Om duidelijkheid te scheppen is de *genderkoek* ontwikkeld (zie afbeelding op de volgende bladzijde). Uitgangspunt zijn vier kenmerken waarover iedereen beschikt en die hieronder kort worden toegelicht.

Genderidentiteit

Voel je je man, vrouw of non-binair? Dat laatste betekent dat iemand zich geen man en geen vrouw voelt. Non-binaire personen willen vaak dat je ze niet met *hij* of *zij*, maar bijvoorbeeld met *hen* en *hun* aanspreekt.

Genderexpressie

Als je naar iemand kijkt zie je niet diens genderidentiteit, maar diens genderexpressie. Genderexpressie gaat over hoe iemand uiting geeft aan diens genderidentiteit. Dat kan met gedrag en kleding bijvoorbeeld.

Biologisch geslacht

Dit gaat over je lichamelijke geslachtskenmerken, chromosomen en hormoonhuishouding. Je kunt zeggen hoe dat bij je geboorte was. Bij transmannen of transvrouwen die een medische transitie hebben ondergaan is dat anders dan hoe dat nu is.

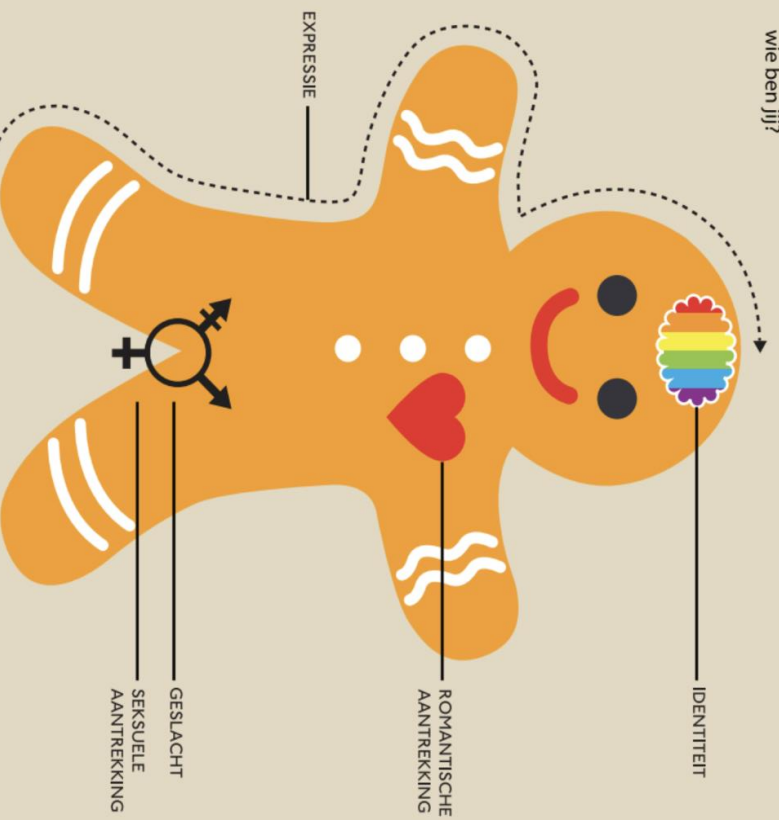
Seksuele aantrekking versus romantische aantrekking

Je aangetrokken voelen tot anderen kan verschillende vormen hebben: romantisch en seksueel. Onder romantische aantrekkingskracht valt verliefd worden en misschien een relatie aangaan of zelfs je leven met iemand willen doorbrengen. Onder seksuele aantrekkingskracht valt het verlangen om lichamelijk en seksueel contact te hebben. Die twee hoeven dus niet aan elkaar gelijk te zijn. Je kunt voor het ene gender bijvoorbeeld romantische gevoelens hebben en voor een ander gender bijvoorbeeld alleen seksuele gevoelens.

Seksuele aantrekking benoemen we in termen van hetero, homo, lesbisch en bi, maar daarnaast is er ook panseksualiteit. Iemand die panseksueel is valt op mensen: dat kunnen dus alle genders zijn.

DE GENDERKOEK

Ieder denkt dat hij weet wat gender is, maar toch blijkt het altijd toch net iets complexer. Het is niet binair. Niet of/of. Soms zelfs en/en. Een beetje dit, een beetje dat. Een hele koek kortom, en daarom de moeite waard om er je tanden eens in te zetten: wie ben jij?

naar "The Genderbread Person v2.0 by "It's pronounced Metrosexual"

GENDERIDENTITEIT

5 toevallige combinaties met mogelijke namen

Genderloos → Vrouwelijk

Manchig → Man

Genderqueer → Transpirit

Genderloos → Genderqueer

Genderloos → Genderloos

GENDEREXPRESSIE

5 toevallige combinaties met mogelijke namen

Gendernutraal → Feminien

Burch → Masculien

Femme → Androgyn

Androgyn → Gendernutraal

Macho → Macho

BIOLOGISCH GESLACHT

5 toevallige combinaties met mogelijke namen

Geslachtloos → Vrouwelijk

Mannetje → Mannelijk

Vrouwje → Intersexueel

Transman → Transman

Transvrouw → Transvrouw

SEKSUELE AANTREKKING

5 toevallige combinaties met mogelijke namen

Niemand → Vrouwchtig/feminien/vrouwelijk*

Homo → Manchtig/masculien/mannelijk*

Gynandio-morfoid → Aseksueel

Aseksueel → Biedsexueel

Biedsexueel → Hetero

ROMANTISCHE AANTREKKING

5 toevallige combinaties met mogelijke namen

Niemand → Vrouwchtig/feminien/vrouwelijk*

Hetero → Manchtig/masculien/mannelijk*

Lesbisch → Aromantisch

Aromantisch → Aromantisch

Biseksueel → Biseksueel

* omcirkelen wat meest van belang is

2 Plannen van de lessen

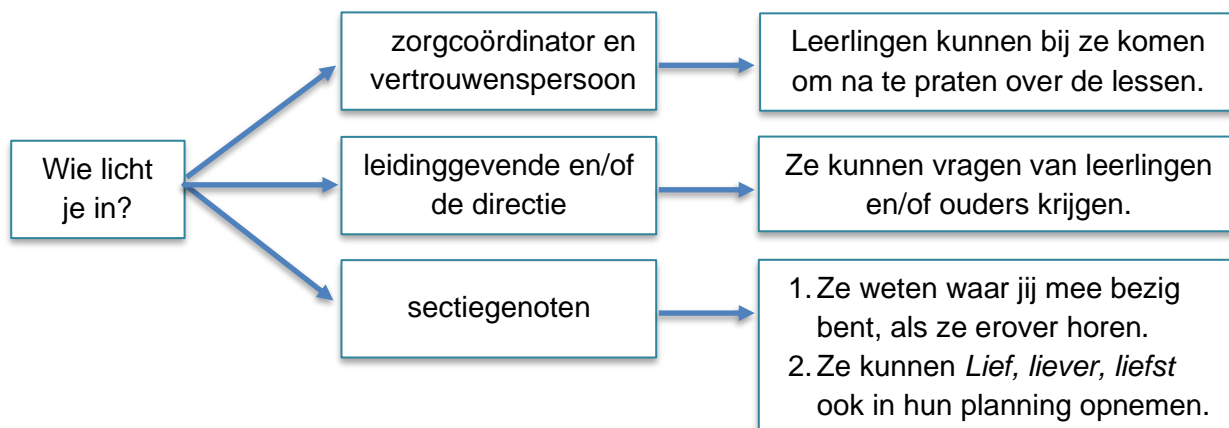
De lessenserie *Lief, liever, liefst* bevat een flink aantal fragmenten op verschillende niveaus en verschillend van inhoud. Er zijn niet alleen fragmenten over hetero-, homo- en biseksuele liefde en seksualiteit, maar ook fragmenten waarin genderdiversiteit centraal staat. Om leerlingen een breed spectrum aan diversiteit aan te bieden, wordt geadviseerd om minimaal drie (inhoudelijk) verschillende fragmenten aan te bieden. Door een weloverwogen keuze te maken voor het niveau van de les, kun je in de lessenserie een opbouw aanbrenge. Dit kan zelfs jaaroverstijgend, zodat de leerlingen, bijvoorbeeld ieder jaar 3 keer een *Lief, liever, liefst*-les krijgen. Zo worden ze regelmatig geconfronteerd met de verschillende vormen van gender en liefde en hebben ze de mogelijkheid om in een periode van een aantal jaren regelmatig over deze onderwerpen na te denken.

De lessen zijn ingedeeld op thema. De eerste vier fragmenten betreffen verhalen waarin lesbische liefde centraal staat. In fragment 5 tot en met 8 staat de homoseksuele liefde centraal en in fragment 9 en 10 gaat het voornamelijk over heteroseksuele liefde. In de laatste fragmenten, 11, 12 en 13, wordt het thema genderdiversiteit behandeld.

De lessen zijn ze vormgegeven dat je ze ook los van elkaar kunt inzetten. Als docent kun je de lessen dus in willekeurige volgorde gebruiken, in een opbouw die in jouw rooster past. Je kunt ervoor kiezen om een aantal weken achter elkaar één les per week aandacht te besteden aan *Lief, liever, liefst*. Zo wordt het voor leerlingen een vast onderdeel in hun lesweek. Als je daarvoor kiest, overweeg dan om voor die weken een programma samen te stellen waarin zoveel mogelijk verschillende verschijningsvormen van liefde voorkomen. Zo komen de leerlingen in contact met een breder spectrum aan gender, liefde en seksualiteit en is de kans ook groter dat alle leerlingen zich op een bepaald moment in één van de lessen herkennen in een personage in een verhaal.

3 Start van de lessenserie

Voordat met de lessenserie wordt gestart moet een aantal voorbereidende handelingen worden verricht. Het is aan te bevelen om op school een aantal mensen in te lichten dat je met *Lief, liever, liefst* gaat starten. Hieronder staat een overzicht wie je op de hoogte brengt van de start van je lessen en waarom.

Allereerst licht je de zorgcoördinator en de vertrouwenspersoon in. In de eerste les vertel je je leerlingen ook dat er op school de mogelijkheid is om vertrouwelijk over dit onderwerp verder te praten, bijvoorbeeld met iemand van het zorgteam of met de vertrouwenspersoon.

Daarnaast licht je je leidinggevende en/of de directie in: de lessen kunnen vragen van leerlingen en/of ouders oproepen die bij hen terechtkomen. Eventueel kun je je sectiegenoten informeren dat je met *Lief, liever, liefst* aan de slag gaat. Als ze er dan, bijvoorbeeld via hun eigen leerlingen, over horen weten ze waar jij mee bezig bent. Het kan ze bovendien aanzetten om dit onderwerp ook op de planning te zetten door (een deel van) de lessen zelf te gaan geven.

Tot slot een algemene opmerking: je kunt als school overwegen om in de schoolgids of het schoolplan op te nemen dat jouw school tijdens de lessen Nederlands aandacht besteedt aan diversiteit in al haar verschijningsvormen. Dat wordt immers van het voortgezet onderwijs verwacht en jongeren hebben daar, op grond van een verdrag van de Verenigde Naties, recht op (zie bijlage 1). Zo hoeven de *Lief, liever, liefst*-lessen voor ouders (en leerlingen) niet als verrassing te komen.

Leiden de lessen toch tot vragen van ouders, dan kan de school ervoor kiezen om de ouders van de leerlingen die de lessen krijgen te informeren. Een voorbeeld van een brief/e-mail die daarvoor gebruikt zou kunnen worden, is opgenomen in bijlage 2.

4 De eerste les

Introductie

Voor het creëren van draagkracht in de groep is het belangrijk om de les(senserie) duidelijk bij de leerlingen te introduceren. Dat kun je doen door aan het begin uit te leggen dat school nog een andere belangrijke taak heeft, naast het onderwijzen in geschiedenis, Frans, wiskunde en dat soort kennisvakken. Die taak is: leerlingen voorbereiden op een leven in onze samenleving. In die samenleving zullen ze allerlei verschillende mensen tegenkomen. Hierbij kun je het begrip *diversiteit* introduceren. Vraag leerlingen waar ze bij dat woord aan denken en welke vormen van diversiteit ze kennen. Waarschijnlijk zullen ze onderdelen noemen als huidskleur, geslacht, leeftijd, religie, cultuur, karakter, opleidingsniveau, vakgebied, etc.

Als gender en seksuele diversiteit niet worden genoemd, kun je die introduceren en vragen of leerlingen daar een beeld bij hebben. Wat zijn genderdiversiteit en seksuele diversiteit?

Als docent kun je diversiteit definiëren als 'variëteit': als we het over gender- en seksuele diversiteit hebben, bedoelen we daar dus mee dat mensen verschillen in gender en in gevoelens en oriëntaties op het seksuele vlak.

Afspraken met de klas – introductie

Praten over gender- en seksuele diversiteit is niet gemakkelijk. Je kunt als docent best aangeven dat het voor jou ook geen dagelijkse kost is en dat het soms ongemakkelijk en spannend kan zijn. Iedereen heeft zijn eigen ideeën en gevoelens en het is vaak lastig om precies uit te drukken wat je vindt of voelt.

Gesprekken over dit onderwerp moeten respectvol worden gevoerd: niemands inbreng is immers fout, mits die inbreng anderen niet kwetst. Om de gesprekken tijdens de les(sen) in goede banen te leiden, kun je ervoor kiezen om met elkaar – docent en klas – afspraken te maken over de manier waarop ze gevoerd gaan worden. Maak duidelijk dat die afspraken uiteraard ook voor jou gelden.

Natuurlijk kun je er ook voor kiezen om vooraf geen afspraken te maken, bijvoorbeeld als de klas zich inmiddels bewezen heeft als een veilige klas, of als je kortgeleden een serieus klassengesprek hebt gehad waarbij de regels voor een respectvolle omgang met elkaar zijn besproken. Bij de start van de *Lief, liever, liefst*-lessen kun je dan nog even kort aanstippen dat je tijdens de lessen respectvol gedrag verwacht, maar hoeft je misschien geen uitgebreide afspraken (meer) te maken. Als er zich dan tijdens de les toch ongewenste situaties voordoen, zul je daar op dat moment op moeten reageren en dan wellicht alsnog moeten aangeven op welke manier je wilt dat leerlingen met elkaar en met jou omgaan. Ook kan het zijn dat jouw school al heel duidelijke omgangs- en gedragsregels kent, die uiteraard dan ook voor de *Lief, liever, liefst*-lessen gelden: dan kun je daar natuurlijk naar verwijzen en je kunt ze (kort) nog een keer benoemen.

Afspraken met de klas – aanpak

Je kunt ervoor kiezen om aan het begin van de lessenserie afspraken te maken die voor alle lessen gelden. Zorg dat je de afspraken op een A3-vel hebt, dat je iedere les op een goed zichtbare plaats ophangt, bijvoorbeeld op het bord. Of maak een dia met de afspraken, die aan het begin van iedere *Lief, liever, liefst*-les op het smartboard wordt geprojecteerd. Verwijs aan het begin van iedere les even naar deze eerder gemaakte afspraken, omdat ze ook die les (natuurlijk) gelden. Wie liever per les afspraken maakt, kan dat natuurlijk ook doen. Zo kun je de afspraken aanpassen aan de onderwerpen die je wilt bespreken.

Als je ervoor kiest om afspraken te maken met de klas, kun je dat op verschillende manieren aanpakken. Bedenk vooraf wat je zou kunnen verwachten van de klas waarin je de *Lief, liever, liefst*-les(sen) gaat geven. Probeer tijdens het maken van afspraken de klas een beetje te sturen, zodat er in ieder geval afspraken gemaakt worden over de onderwerpen waarvan jij verwacht dat ze weleens tot een vervelende of onveilige situatie zouden kunnen leiden. Hieronder vind je twee werkvormen die je kunt inzetten om afspraken met je klas te maken.

Afspraken maken – werkvorm 1

Je kunt zelf aangeven wat jij belangrijk vindt: stel een aantal afspraken voor, leg uit waarom je hiervoor hebt gekozen en vraag of leerlingen aanvullingen hebben of veranderingen willen aanbrengen. De gemaakte afspraken kun je op een A3-vel schrijven en door alle leerlingen van hun naam laten voorzien. De afsprakenposter hangt tijdens de *Lief, liever, liefst*-lessen in het lokaal.

Afspraken die je zou kunnen voorleggen zijn:

- Ik praat met respect tegen en over anderen, ook als ik niet in de les Nederlands ben.
- Ik heb respect voor de ideeën en gevoelens van anderen, ook als die niet hetzelfde zijn als die van mij: ik veroordeel iemand anders mening niet.
- Ik praat niet over anderen als zij er niet bij zijn, tenzij ik dat van tevoren met ze heb besproken.
- Ik respecteer het als anderen niet over alles willen praten.
- Als ik over persoonlijke dingen praat, doe ik dat in de ik-vorm: ik spreek vanuit mijn eigen ideeën en gevoel.

Afspraken maken – werkvorm 2

Een andere manier is om de afspraken geheel door de leerlingen te laten opstellen, waarbij je als docent natuurlijk wel kunt sturen wat er uiteindelijk op papier komt. Laat leerlingen bijvoorbeeld in groepjes op een (groot) vel papier afspraken die zij belangrijk vinden noteren. Uiteindelijk kiest ieder groepje op hun eigen vel de drie afspraken die zij het belangrijkste vinden; die omcirkelen ze.

Verzamel vervolgens alle bladen, lees de gekozen afspraken voor en peil het draagvlak per afspraak. Voorgestelde afspraken die niet acceptabel zijn, lees je uiteraard niet voor. Afspraken die breed gedragen worden noteer je op het bord. Van alle afspraken die op het bord staan, wordt vervolgens door stemming bepaald aan welke (bijvoorbeeld) zes afspraken de klas, inclusief de docent, zich gaat houden. Die kun je op een A3-vel schrijven, door alle leerlingen van hun naam laten voorzien en tijdens de lessen in het lokaal hangen.

Een tussenweg is de volgende: bedenk het begin van een aantal zinnen, dat door de klas wordt aangevuld. Dat kan in een klassengesprek, of eerst in groepjes en dan klassikaal.

Je kunt in dit geval denken aan afspraken die als volgt beginnen:

- Als ik over seksuele diversiteit praat ...
- Als een leerling iets vertelt waar ik anders over denk, ...
- Als een leerling iets vertelt waar ik een ander gevoel over heb, ...
- Als ik een vraag heb, ...
- Als ik een vraag krijg die ik liever niet beantwoord, ...
- Als een leerling iets zegt dat niet respectvol is, ...
- Als een leerling iets vertelt dat ik nog niet wist, ...

Vervolggesprek?

Het is belangrijk om leerlingen (regelmatig) te vertellen dat ze na de les over dit onderwerp verder kunnen praten als ze daar behoefte aan hebben. Als ze het prettig vinden om met een bekende te praten en jij voelt je daar ook goed bij, dan kan dat met jou. Wijs leerlingen in elk geval ook op de mogelijkheid om in gesprek te gaan met iemand van het zorgteam op school, de vertrouwenspersoon of iemand van een (gespecialiseerde) externe instantie. Dat kan het COC zijn (<https://coc.nl/>), iemand van de website *Iedereen is anders* (<https://iedereenisanders.nl/>) of iemand van de website Genderpraatjes (<https://genderpraatjes.nl/>). Zij zijn gespecialiseerd op dit gebied en hebben al veel van dit soort gesprekken gevoerd. Bied eventueel aan om de leerling te introduceren bij de vertrouwenspersoon of zorgcoördinator op school, als die nog niet bij de leerling bekend is. In Bijlage 3 staan nog meer nuttige websites.

5 Onveilige situaties

Gesprekken over gender, liefde, seks en alles daaromheen kunnen tot heel mooie dingen leiden, maar er kunnen ook vervelende, of zelfs onveilige situaties uit ontstaan. Bijvoorbeeld voor leerlingen die zelf wel al (denken te) weten welke gender- en seksuele voorkeur op hen van toepassing is, terwijl ze dat misschien nog niet met de buitenwereld hebben gedeeld. Maar leerlingen die het juist nog niet weten, kunnen zich tijdens gesprekken over deze onderwerpen ook onveilig voelen, zo blijkt uit onderzoek. Veiligheid is dus heel belangrijk voor iedereen. Voor de docent zelf ook, overigens.

Ten dele kun je je daarop voorbereiden. Allereerst door met je klas afspraken te maken. Daarnaast kan het zinvol zijn om de beschreven situaties in deze paragraaf een aantal keren goed door te lezen, zodat je een aantal ideeën hebt hoe je zou kunnen reageren. Vraag je af wat je kunt verwachten in de klas(sen) waar je de lessen gaat geven.

Vervelende of onveilige situaties tijdens een *Lief, liever, liefst*-les kunnen in de klas ontstaan, bijvoorbeeld als een leerling een ongepaste opmerking maakt die wel of niet specifiek gericht is op een medeleerling. Daarnaast kan zich een onveilige situatie tussen twee of meer leerlingen voordoen. Ook kan een vervelende of onveilige situatie tussen jou als docent en één of meer leerlingen ontstaan. De eerste twee situaties worden hieronder samen besproken. Daarna volgt een aantal opmerkingen over de situatie waarin jij persoonlijk wordt betrokken. Tot slot wordt aandacht besteed aan de rol die religie en cultuur in de *Lief, liever, liefst*-lessen zouden kunnen spelen en hoe je daarmee om zou kunnen gaan.

Onveilige situatie in de klas of tussen leerlingen

Je kunt de ernst van de situatie inschalen en daarmee voor jezelf bepalen hoe je wilt reageren. Hierbij is ook belangrijk of de ontstane situatie voor de eerste keer ontstaat, of dat hij steeds een stapje ernstiger wordt. In dat laatste geval zal jouw reactie daarop aangepast moeten worden.

Dit zijn voorbeelden van onveilige situaties die zich in de klas of tussen leerlingen kunnen voordoen:

1. Er wordt – in het algemeen – een scheldwoord gebruikt, zonder dat iemand in de klas daarmee direct wordt aangesproken. Let hierbij op dat het woord “homo!” door jongeren die LGBTQIA+ zijn ook vaak als kwetsend wordt ervaren.
2. Een leerling wil niet over een onderwerp praten (of veroordeelt een gespreksonderwerp) op basis van cultuur of geloof/religie.
3. Een leerling wordt gelabeld, bijvoorbeeld doordat er wordt gezegd dat hij homo is.
4. Een leerling wordt uitgescholden, bijvoorbeeld voor homo.
5. Een leerling wordt op grovere wijze dan met alleen een woord, uitgescholden, bijvoorbeeld voor ‘vuile homo’.
6. Er wordt fysiek geweld gebruikt, bijvoorbeeld als reactie op een opmerking.

Hoe reageer je?

Niet iedere onveilige situatie ontstaat bewust. Realiseer je dat praten over deze onderwerpen (ook) voor leerlingen soms ongemakkelijk en moeilijk is. Leerlingen die normaal altijd hun woordje klaar hebben, kunnen tijdens deze lessen – misschien uit onzekerheid – onhandig reageren. Dan ontglipt

er misschien ineens een ongepast woord dat als een grapje bedoeld was, maar waarbij de leerling zich niet bewust is van de impact die het heeft.

Een voor de hand liggende reactie op ongewenst gedrag van een leerling is dat je hem of haar uit de les verwijdert. Je kunt je afvragen of dat de juiste beslissing is. Misschien wel als de overtreding echt alle perken te buiten gaat, of als er zich in die les al eerder onveilige situaties hebben voorgedaan, die nu om een duidelijke reactie van jou vragen. Maar als je een leerling uit de les verwijdert, ontnem je jezelf de kans om met de leerling in gesprek te gaan waar de klas bij is. Want ook andere leerlingen in de klas kunnen van dat gesprek iets opsteken. En er is nog een reden om niet meteen naar de deur te wijzen: je stelt het gesprek uit. Als je nog een aantal *Lief, liever, liefst*-lessen op het programma hebt staan, zul je vóór de eerstvolgende les toch met de uitgestuurde leerling afspraken moeten maken, voordat die de les weer mag bijwonen.

Stuur de leerling die ongewenst gedrag vertoont dus liever niet direct uit de les, maar ga het gesprek aan. Dat klinkt gemakkelijker dan het is, maar de volgende tips en het stappenplan de-escalatie kunnen je handvatten geven om het gesprek aan te gaan.

Algemene tips

1. Herstel de rust in de klas. Als er leerlingen van hun plaats zijn, in het uiterste geval omdat er fysiek geweld werd gebruikt, vraag dan eerst om rustig op de eigen stoel te gaan zitten.
2. Probeer zo rustig mogelijk te reageren. Laat merken dat wat wordt gezegd of gedaan onacceptabel is en probeer via een gesprek de situatie om te draaien. Door rustig te blijven en de leerling te bewegen om met jou over zijn gedrag in gesprek te gaan, kun je hem misschien op zijn gemak stellen.
3. Betrek de leerling voor wie de ongepaste opmerking bedoeld was niet in het gesprek. Die heeft immers al genoeg in de belangstelling gestaan. Je kunt deze leerling na de les wel vragen hoe het gaat en een gesprek met jou, of iemand van het zorgteam aanbieden. Vraag of de leerling behoefte heeft om, onder jouw leiding, in gesprek te gaan met de klasgenoot die het ongewenste gedrag vertoonde. Als dat zo is, maak daar dan op korte termijn meteen een afspraak voor. Wil de leerling dit niet, dring er dan ook niet op aan.
4. Stel vragen. Door het stellen van vragen tijdens het gesprek maak je duidelijk dat je de mening van de leerling belangrijk vindt en graag ook nog met deze leerling de les wilt voortzetten. Maak duidelijk dat je antwoorden verwacht die aansluiten bij de gedragsregels die jullie als klas hiervoor hebben gemaakt.

Stappenplan de-escalatie

Het stappenplan kun je gebruiken om een onveilige situatie via een gesprek te de-escaleren. Als de overtreding waaruit de onveilige situatie ontstaat een overtreding is van één van de afspraken die je met de klas hebt gemaakt, kun je met stap 1 beginnen en tijdens het gesprek al snel de vragen van stap 2 gebruiken. Wordt met het gedrag geen of niet heel duidelijk een afspraak geschonden, begin dan direct met stap 2.

Stap 1: Wijs op de afspraken

Hiermee maak je aan de leerling in kwestie én aan de andere leerlingen duidelijk dat de afspraken er niet voor niets zijn en dat je ze serieus neemt. Leerlingen zien daardoor de noodzaak om zich aan de afspraken te houden, ook in een volgende les. Ze weten dan ook wat ze van je kunnen verwachten als zich in de toekomst een vergelijkbare situatie voordoet.

Hoe spreek je leerling aan op de gemaakte afspraken? Bijvoorbeeld op de volgende manier:

- Ik vind het jammer dat je dit zegt, want we hebben juist met elkaar afspraken gemaakt om wat je nu zegt, te voorkomen. Begrijp je welke afspraak ik bedoel?
- Met deze opmerking hou je je niet aan de afspraken die we met elkaar hebben gemaakt. Waarom maak je deze opmerking?
- Je overtreedt met deze opmerking een van onze afspraken. Waarom doe je dat?
- Wat je nu zegt, kan niet volgens de afspraken die we hierover hebben gemaakt. Wat was ook alweer het doel van de afspraken die we hebben gemaakt?

Stap 2: Wat zit er achter het gedrag?

Probeer in een gesprek met de leerling of leerlingen die de afspraken overtraden te achterhalen wat er achter hun gedrag zit. Misschien vinden ze het lastig om over dit onderwerp te praten of waren ze tijdens het gesprek nerveus en floepte er ongewild een woord uit.

Hoe begin je een gesprek? Probeer de volgende manieren:

- Waarom zeg je dit?
- Waarom gebruik je het woord ...?
- Vind je het moeilijk om over dit onderwerp te praten? Kun je uitleggen waarom je dat vindt?
- Vind je het vervelend om over dit onderwerp te praten? Kun je uitleggen waarom je dat vindt?
- Kun je je voorstellen dat je mensen kwetst met het woord dat je net gebruikte?

Stap 3: Consequenties

Het onacceptabele gedrag kan niet zonder consequenties zijn; het minste wat er tegenover staat is het maken van excuses. Probeer de veiligheid in de klas terug te brengen door de leerling die het onacceptabele gedrag vertoonde de kans te geven om zijn fout te herstellen. Als hij daarvoor open staat, kun je de leerling vragen om verontschuldiging aan te bieden, zodat je daarna verder kunt met de les.

De volgende vragen kunnen je helpen om dit te bereiken:

- Je hebt met je gedrag/opmerking misschien leerlingen in de klas gekwetst. Wat zou je tegen hen willen zeggen?
- Wat jij tegen ... zei was niet acceptabel, begrijp je dat? Wat zou je nu tegen hem/haar willen zeggen?
- Ik stel voor dat je je excuses (aan ...) aanbiedt. Wil je dat doen?

Stap 4: Het vervolg van de les

Het uitgangspunt moet zijn dat de leerling die een regel overtreden heeft de rest van de les wel bijwoont, maar niet zonder daar een goede afspraak over gemaakt te hebben. Het moet immers duidelijk zijn dat het overtreden van de klassenafspraken niet zonder gevolgen is. Na het aanbieden van excuses maak je met de leerling(en) in kwestie een vervolgspraak voor de rest van les.

Daarvoor kun je de volgende vragen inzetten:

- We gaan zo verder met de les, ik wil graag dat jij daar ook bij bent. Wat kunnen we met elkaar afspreken zodat het vanaf nu goed gaat?
- Hoe kunnen we samen op een respectvolle manier verder met de les?

Stap 5: Het uiterste geval

Het kan zijn dat het niet lukt om te de-escaleren: bijvoorbeeld omdat de leerling die in overtreding was, niet bereid is om daaraan mee te werken of omdat de gemaakte afspraken weer worden overtreden. Dan rest misschien niets anders dan hem of haar uit de les te verwijderen. De leerling meldt zich, volgens de schoolregels, bij de teamleider/corrector. Die legt de leerlingen de sancties op die voor alle uitgestuurde leerlingen gelden.

Als het uit de les sturen van een leerling niet de gewenste veiligheid terugbrengt, kan het misschien nodig zijn om de *Lief, liever, liefst*-les te beëindigen. Voor die situatie kan het verstandig zijn om te zorgen dat je ander lesmateriaal hebt klaarliggen. De *Lief, liever, liefst*-les kun je dan op een later moment weer oppakken.

Met de leerling die uit de les verwijderd is, kun je als docent na de les in gesprek gaan. In dat gesprek kun je proberen te achterhalen van de achterliggende reden van zijn gedrag is. Komt het gedrag voort uit overtuigingen die hij van huis uit meekrijgt of was het als grapje bedoeld? In het eerste geval kun je hem wijzen op het respect dat we op basis van de Grondwet voor elkaar moeten hebben (zie ook het kopje *Religie en cultuur* op de volgende pagina). Was de ongepaste opmerking als grapje bedoeld, dan is het goed om de leerling te wijzen op de impact die een 'grapje' op een ander kan hebben. Wat de één als grapje bedoelt, kan voor de ander als een kwetsende opmerking voelen.

Persoonlijke betrokkenheid

Je kunt als docent betrokken raken in een vervelende, of zelfs onveilige situatie tijdens een *Lief, liever, liefst*-les. Het is goed om daar vooraf over na te denken, zodat je op een doeltreffende manier kunt reageren als de situatie zich voordoet.

Door iets over jezelf te vertellen, stel je je open op. Leerlingen kunnen dit vaak waarderen: het kan de band tussen jou en de klas versterken en tot gevolg hebben dat leerlingen ook eerder bereid zijn om iets over zichzelf te vertellen.

Bedenk voor het begin van de eerste les wat je je leerlingen over jezelf wilt vertellen. Dat kunnen ervaringen uit je eigen puberteit zijn, bijvoorbeeld over de zoektocht naar je eigen identiteit, maar

ook hoe je nu in het leven staat. Het is uiteraard wel belangrijk om op te merken dat jouw verhaal niet de norm is en dat jouw voorkeuren op het gebied van gender, liefde en seksualiteit niet de enige juiste zijn.

Vertrouwelijke dingen over jezelf vertellen maakt je kwetsbaar voor vervelende opmerkingen. Bedenk vooraf goed wat je wél en niet wilt vertellen en waar de grens ligt als je vragen krijgt die verder gaan dan wat je hebt verteld. Het is helemaal niet erg om te zeggen dat je een bepaalde vraag liever niet beantwoordt of dat je, wat gevraagd wordt, liever voor jezelf houdt. Zo zien leerlingen dat jij ook niet alles wilt vertellen en dat kan het makkelijker voor ze maken om zelf ook hun grens aan te geven.

Wat kun je doen als er toch een vervelende situatie ontstaat waarin je persoonlijk wordt aangesproken over iets dat je over jezelf hebt verteld? Probeer rustig te blijven en jezelf te herpakken. Als een leerling mikpunt van een vervelende opmerking is, vraag je die niet om een reactie; als jij dat bent, kun je wel aangeven wat de gemaakte opmerking met je doet. Het doel hiervan is om de leerling die in overtreding was het gevolg van zijn opmerking te laten inzien. Zo hou je het persoonlijk en blijf je jezelf openstellen: je laat merken dat je geraakt bent door wat er is gezegd. Daarna kun je het hierboven beschreven de-escalatieplan inzetten.

Als je merkt dat je na de opmerking niet verder kunt met dit onderwerp, leg dan de *Lief, liever, liefst*-les stil en ga over op een ander onderwerp/andere les.

Religie en cultuur

Praten over gender en seksualiteit is niet voor iedereen gemakkelijk of gewoon. Soms is dat verklaarbaar vanuit de cultuur en/of religie van jongeren. Vanuit hun achtergrond zou het kunnen voorkomen dat jongeren bijvoorbeeld homoseksualiteit afwijzen, of vanuit een ander perspectief naar genderdiversiteit kijken. Als docent kun je er in dat geval op wijzen dat dit in Nederland wordt geaccepteerd en uitgedragen en dat we op basis van de Grondwet respect moeten hebben voor mensen die anders zijn of een andere mening hebben. Op basis van gender of seksualiteit mag niet worden gediscrimineerd. De waardigheid van de mens en zijn fysieke en mentale integriteit moeten te allen tijde worden gerespecteerd.

6 Persoonlijke gesprekken

Hoewel de lessenserie *Lief, liever, liefst* is bedoeld om met leerlingen over situaties en gevoelens van de personages in de boekfragmenten te praten, kan het gebeuren dat er tijdens de les persoonlijke gesprekken ontstaan. De gebeurtenissen in een fragment kunnen de aanleiding zijn voor een leerling om iets te vertellen over zijn persoonlijke ervaringen of situatie, of zelfs voor een coming-out. Het is goed om je dat te realiseren en daar vooraf over na te denken. Want wat doe je als een gesprek ineens niet meer over een personage, maar over een leerling in de klas gaat?

Het is natuurlijk onmogelijk om op iedere situatie voorbereid te zijn, maar de volgende tips en richtlijnen kunnen je wellicht helpen bij het voorbereiden:

- Spreek je waardering uit aan de leerling die een persoonlijke ervaring deelt. Zeg dat je het moedig vindt en op prijs stelt en vraag daarna de klas om goed te luisteren en respectvol te reageren. Verwijs, als dat nodig is, nog even naar de afspraken die je met de klas hebt gemaakt.
- Geef aan dat de leerling zelf bepaalt wat die wel en niet vertelt en niet op vragen hoeft te antwoorden als die dat niet wil.
- Als een leerling op het punt staat om iets te vertellen waarin het niet alleen over zichzelf gaat, vraag dan om geen namen van anderen te noemen, of een naam te verzinnen.
- Stel in eerste instantie niet te veel vragen, maar laat de leerling vooral zelf vertellen. Als je tijdens het gesprek de indruk krijgt dat de leerling het prettig vindt om erover te vertellen, is dat wat gemakkelijker.
- Grijp in als er onveilige vragen worden gesteld, of vragen waarvan jij zelf vindt dat die een grens passeren. Kap de vraag af door te zeggen dat je vindt dat deze vraag té persoonlijk is of erg ver gaat. Zie daarover ook het hoofdstuk over onveilige situaties.
- Als je de indruk krijgt dat een leerling iets wil vertellen over een negatieve (seksuele) ervaring waarin wellicht strafbare feiten zijn gepleegd, breek het gesprek dan af en ga over op een ander onderwerp. Breng de leerling aan het eind van de les in contact met de vertrouwenspersoon, zodat die kan beoordelen of van de ervaring aangifte bij de politie moet worden gedaan. Zorg voor een warme overdracht: introduceer de leerling bij de vertrouwenspersoon, want leerlingen kennen de vertrouwenspersoon vaak niet en vinden het moeilijk om er zelf op af te stappen.
- Benoem aan het eind van het gesprek (nogmaals) de mogelijkheid om over het onderwerp verder te praten: met jou, iemand van het zorgteam op school of een gespecialiseerde instantie (GGD, COC, GSA-netwerk, etc.).

Bijlage 1 Seksuele en reproductieve rechten voor jongeren

Hieronder zijn de belangrijkste seksuele en reproductieve rechten voor jongeren opgenomen. Ze zijn vastgelegd in de *Verklaring en het Actieprogramma van Wenen*, en aangenomen door de Internationale Mensenrechtenconferentie (1993)¹. In de tekst wordt geen onderscheid gemaakt tussen genders.

Deze rechten kunnen mogelijk ondersteuning bieden bij het bespreekbaar maken van seksualiteit en genderidentiteit met jongeren.

1. Het recht om jezelf te zijn

- Het recht op het nemen van eigen beslissingen: Jongeren hebben het recht eigen keuzes te maken, ook ten aanzien van hun seksuele gedrag en leefstijl. Ze bepalen zelf of ze seksueel actief willen zijn, wanneer ze seks willen hebben, met wie en hoe. Zo leren ze zelf verantwoordelijkheid te nemen voor hun eigen gezondheid en welzijn.
- Het recht op plezier in seks: Jongeren geven zelf op een positieve manier vorm aan hun seksualiteit en leren te experimenteren. Met wederzijdse instemming genieten van seksualiteit binnen een gelijkwaardige, respectvolle, liefdevolle en veilige relatie staan hierbij centraal.
- Het recht om je seksueel te uiten: Jongeren leren openlijk te praten over seksualiteit en uiting te geven aan hun seksuele gevoelens, verlangens, wensen en grenzen en seksuele voorkeur. Seksueel gedrag is geaccepteerd en discriminatie op basis van geslacht, seksuele voorkeur, leeftijd, etniciteit, geloof, sociale klasse, lichamelijke of verstandelijke beperking is niet toegestaan.
- Het recht om zelf een seksuele of romantische partner te kiezen: Jongeren zijn vrij hun eigen seksuele of romantische partner te kiezen. Ouders mogen het huwelijk niet dwingen of arrangeren zonder instemming van de jongere zelf.

2. Het recht op informatie over seksuele en reproductieve gezondheid

- Het recht op informatie over de seksuele ontwikkeling en de functie van het menselijk lichaam: Jongeren krijgen informatie over de seksuele en lichamelijke ontwikkeling, de werking van het lichaam, conceptie, menstruatie, zwangerschap en bevalling en ouderschap.
- Het recht op toegang tot en ontvangen van informatie over seksualiteit en relatievorming: Jongeren krijgen informatie over seksualiteit in brede zin, intimiteit, seksueel genot, masturbatie, maagdelijkheid, partnerkeuze, type relaties, seksuele voorkeuren en seksuele problemen.
- Het recht op toegang tot en ontvangen van informatie over preventie van ongeplande en ongewenste zwangerschap, soa en hiv/aids: Jongeren krijgen betrouwbare en toegankelijke informatie over risico's van onveilige seks, hoe soa en zwangerschap te voorkomen en zwangerschap tijdig te verbreken.
- Het recht op toegang tot en ontvangen van informatie over seksueel grensoverschrijdend gedrag: Jongeren krijgen toegankelijke informatie over verschillende vormen van seksueel

¹ Nederlandse vertaling: CGSO Trefpunt i.s.m. Rutgers Stichting International Division.
<https://shop.rutgers.nl/651948.pdf>

misbruik (seksueel geweld, jeugdprostitutie, meisjesbesnijdenis, pornografie) waarin dwang, manipulatie, misbruik, geweld of seksuele uitbuiting een rol spelen.

3. Het recht op bescherming tegen seksueel misbruik, soa, hiv/aids en ongewenste zwangerschap

Voor jongeren zijn er betaalbare en betrouwbare anticonceptiemiddelen beschikbaar. Ze zijn in staat zichzelf te beschermen tegen ongewenste en onveilige seks, kunnen onderhandelen met hun partner, zich weerbaar opstellen, adequaat anticonceptie gebruiken en weten waar ze hulp en steun kunnen krijgen.

4. Het recht op goede en toegankelijke gezondheidszorg

Voor seksuele problemen en vragen is er laagdrempelige, goede, betaalbare en toegankelijke seksuele gezondheidszorg voor jongeren. De diensten zijn van goede kwaliteit, betrouwbaar en jeugd vriendelijk en jongeren zijn op de hoogte van de hulpmogelijkheden en voorzieningen.

5. Het recht op participatie van jongeren

Jongeren hebben het recht betrokken te worden bij en actief te participeren in projecten gericht op preventie en gezondheidsbevordering. Participatie van jongeren op alle niveaus draagt bij aan behoud en verbetering van de seksuele gezondheid en empowerment van jongeren.

Bijlage 2 Voorbeeldbrief

Geachte ouders,

In klas ... wordt momenteel de lessenserie *Lief, liever, liefst* gegeven. Tijdens deze lessen lezen de leerlingen fragmenten uit (jeugd)boeken waarin verschillende soorten liefde, seksualiteit en genderidentiteit centraal staan. U moet daarbij denken aan liefde tussen twee jongens of twee meisjes, maar ook aan onderwerpen als gendertransitie (als iemand niet tevreden is met het geslacht waarmee die is geboren) komen tijdens de lessen aan de orde. Er bereikten ons berichten dat er ouders zijn die hier vragen over hebben. Graag leggen wij in deze brief uit waarom onze school ervoor heeft gekozen om deze lessen te geven.

De Verenigde Naties hebben voor jongeren een aantal rechten vastgesteld, die hun onder andere het recht geven om seksuele voorlichting te krijgen en hun eigen beslissingen ten aanzien van seksualiteit en gender te nemen.

Diversiteit in liefde, gender en seksualiteit wordt in Nederland geaccepteerd en uitgedragen. Op basis van de Grondwet moeten we mensen die anders zijn of een andere mening hierover hebben, respecteren. Op basis van gender of seksualiteit mag immers niet worden gediscrimineerd, of agressie worden gebruikt.

In lijn met het bovenstaande verwacht het Ministerie van Onderwijs van middelbare scholen dat zij aandacht geven aan verschillende vormen van diversiteit, ook die op het gebied van liefde, seksualiteit en gender. Wij vinden het als school belangrijk dat onze leerlingen hiermee in aanraking komen. Ze zijn zich immers volop aan het ontwikkelen en we willen ze graag enige houvast bieden in hun zoektocht naar hun eigen 'ik', als het om liefde, gender en seksualiteit gaat. In ons schoolplan staat daarover onder ander het volgende: <citeert schoolplan>. Het gehele schoolplan kunt u op onze website vinden.

Uit onderzoek is gebleken dat kennismaken van deze onderwerpen jongeren helpt bij het ontdekken van en nadenken over hun eigen identiteit, maar dat dit niet aanzet tot het aannemen van een bepaalde seksuele of genderidentiteit.

We zouden het toejuichen als u thuis met uw kind deze onderwerpen bespreekbaar maakt en uw kind vraagt om hier op een respectvolle manier mee om te gaan. Als u naar aanleiding van deze informatie nog vragen heeft over de (inhoud van) de lessen, kunt u contact opnemen met <gegevens contactpersoon>. Wij danken u hartelijk voor uw begrip en medewerking.

Met vriendelijke groet, namens de schoolleiding,

<naam, functie>

Bijlage 3 Nuttige websites

Informatie en hulp:

COC – <https://coc.nl>

Transvisie – <https://transvisie.nl>

Movisie - <https://www.movisie.nl/overzicht-diversiteitsfactoren-sociaal-professionals>
<https://www.movisie.nl/lhbtq-emancipatie>

Transgender Netwerk Nederland - <https://www.transgendernetwerk.nl/>

Iedereen is anders - <https://iedereenisanders.nl/>

Sense - <https://sense.info/nl/je-lichaam/transgender>

Informatie gericht op onderwijs:

GSA Netwerk – <https://www.gsanetwerk.nl>

Gendi - <https://www.gendi.nl/genditips/een-leerling-ondersteunen-vo/#gendi-tips>

School en Veiligheid - <https://www.schoolveiligheid.nl/thema/seksuele-diversiteit-po/#over-gender-en-seksuele-diversiteit>

Gezonde School - <https://gezondeschool-inspiratie.nl/onderwijstype/vo>

Anoniem chatten en bellen voor jongeren over genderkwesties:

Genderpraatjes – <https://genderpraatjes.nl>

Andere LHBTQI+ jongeren ontmoeten:

Jong en Out – <https://www.jongenout.nl>

Deel 2 – Lesinstucties

1 Drama Queen

Auteur	Derk Visser
Uitgever	Gottmer
Jaar	2019
Leesniveau	Nog niet geclassificeerd door <i>Lezen voor de lijst</i> . Sluit aan bij (12-15): niveau 2.

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Angel woont met haar moeder in een ruige wijk. Ze kan zelf soms ook behoorlijk ruig doen. Ze krijgt het regelmatig aan de stok met leraren op school en jongens uit de buurt. Als het nieuwe meisje Kayleigh in de klas komt raken ze bevriend. Kayleigh houdt van leren. Naast Kayleigh voelt Angel zich fijn en rustiger, maar tot Angels verdriet krijgen zij op een gegeven moment ook ruzie. Ondertussen probeert een jongen uit haar klas verking met Angel te krijgen.

VERKENNEN

Opdracht 1 is bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op het thema van het fragment. Je laat de leerlingen nadenken over vragen die gaan over wat er met ouders wordt besproken.

Je kunt deze opdracht klassikaal behandelen. Je leidt een klassengesprek in over wat leerlingen met hun ouders willen bespreken en wat niet. Veel jonge kinderen vertellen alles aan hun ouders, maar wanneer ze wat ouder worden verandert dat. Waarom is dat? Herkennen de leerlingen dit? Zijn er dingen waarover ze juist wel met hun ouders willen praten? Zijn er ook dingen waarover ze juist niet met hun ouders willen praten? Hoe komt dat? Met wie praten ze dan het liefst? En wat doe je als je eigenlijk niet weet met wie je over iets kunt praten?

Is er iemand die iets wil vertellen over waar hij of zij over heeft nagedacht?

Gebruik de discussie ook om een aantal suggesties te geven voor de laatste vraag. Leerlingen noemen zelf misschien ook al een aantal goede suggesties. Zorg ervoor dat in elk geval de vertrouwenspersoon op school wordt genoemd, maar bijvoorbeeld ook de huisarts, en benadruk dat deze mensen niet zomaar iets aan iemand zullen doorvertellen.

VERWERKEN

Opdracht 2 en 3 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen. De leerlingen maken de opdrachten individueel. Zorg dat je door de klas loopt om vragen te beantwoorden en dat alle leerlingen rustig kunnen werken.

Na afloop van **opdracht 3** kun je ervoor kiezen **vraag 3d** klassikaal te bespreken. Hoe reageert Angels moeder op de vraag 'Is het normaal dat een meisje de hele dag aan een ander meisje denkt?'. Wat vinden de leerlingen van die reactie? Lijkt Angels moeder hen iemand aan wie je veel zou kunnen vertellen? Waarom? Vindt Angel dat ook? Waar zie je dat aan in het fragment?

ONTWERPEN

Opdracht 4 en 5 zijn bedoeld om de leerlingen zich te laten inleven in Angel.

Opdracht 4

De leerlingen maken deze opdracht individueel. Ze hoeven wat ze schrijven niet voor te lezen of op een andere manier te delen met hun medeleerlingen.

Opdracht 5

De leerlingen maken individueel een social media-account op papier, waarbij ze zelf alles invullen en beschrijven of tekenen. Je kunt ervoor kiezen om leerlingen plaatjes op te laten zoeken op internet, maar ze kunnen ook zelf plaatjes tekenen.

Je kunt ervoor kiezen enkele leerlingen hun sociale media-account te laten presenteren, waarbij ze steeds vertellen welke keuzes ze hebben gemaakt en waarom. Vinden de anderen dit ook bij Angel passen? Waarom wel of niet?

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

2 Ik zie je tussen de wolken

Auteur	Maren Stoffels
Uitgever	Leopold
Jaar	2016
Leesnivea	Nog niet geclassificeerd door <i>Lezen voor de lijst</i> . Sluit aan bij (12-15): niveau 3 (niet geschikt voor eerste klas)

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Lauren loopt stage als buddy van het zieke jongetje Casper. In het ziekenhuis heeft ze ook Jasmijn ontmoet, die net als Casper kanker heeft. Op school en thuis gaat het niet zo goed met Lauren. Ze haalt slechte cijfers en ze snijdt zichzelf. Daarom moet ze elke week praten met een psycholoog, Loes. Aan Loes vertelt ze over Casper, over haar vriendje Sepp, met wie ze verking heeft, en over Jasmijn...

VERKENNEN

Opdracht 1, 2 en 3 zijn bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

- Je kunt ervoor kiezen om een klassengesprek in te leiden over omgaan met iemand die ziek is. Stel dat een goede vriend of vriendin van jou heel erg ziek wordt, wat zou je dan het liefste willen doen? Denk je dat jullie vriendschap dan verandert? Zou jouw eigen leven dan ook anders worden? Of hoe je naar je eigen leven kijkt? Zou je ook verliefd kunnen worden op iemand die heel erg ziek is? Waarom wel/niet?

Is er iemand die iets wil vertellen over waar hij of zij over heeft nagedacht?

- Je vertelt dat Lauren uit het fragment buddy van Casper wordt in opdracht van haar psycholoog. Wat is een buddy? Wat zou je als buddy kunnen doen voor een ziek kind? Waarom denk je dat dat fijn is voor een ziek kind?

Probeer met je klas tot een goed begrip te komen van wat een buddy is: een maatje dat op regelmatige basis langskomt voor ondersteuning en fijne momenten of afleiding.

Waarom zou de psycholoog Lauren eigenlijk de opdracht geven om buddy te worden? Het gaat met Lauren zelf helemaal niet goed, ze haalt slechte cijfers en snijdt zichzelf. Wat kan de bedoeling van de psycholoog zijn?

- Welke associaties krijgen de leerlingen bij de titel? Een **associatie** is iets waar je meteen aan denkt als je de titel leest. Vraag wat de leerlingen allemaal hebben opgeschreven. Kunnen ze op basis van de titel al iets bedenken over wat er misschien in het boek gebeurt? Wat vinden ze ervan dat ze dat al kunnen bedenken? Maakt het ze nieuwsgieriger naar het verhaal of juist niet?

Opdracht 2

De leerlingen maken op basis van de introductie een lijstje met **personages**. Zo krijgen ze een beetje een overzicht voor ze het fragment gaan lezen.

Vraag de leerlingen op wie zij denken dat Lauren verliefd is of wordt. Kan dat alleen Sepp zijn, of kan het ook nog iemand anders zijn? En als het iemand anders is, hoe zou dat dan zijn voor Lauren? Wat moet ze dan doen? Waarom?

Opdracht 3 maken de leerlingen individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden. Het schema vind je ook op p. 29 van deze handleiding en kun je desgewenst printen.

VERWERKEN

Opdracht 4, 5, 6 en 7 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen.

Opdracht 4 maken de leerlingen individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

Opdracht 5 doen de leerlingen in groepjes van maximaal 5 leerlingen. Loop rond tussen de groepjes om op te letten dat de sfeer goed blijft. Je kunt af en toe eens bij een groepje aansluiten, maar het hoeft niet.

Vraag na afloop of er groepjes zijn die willen vertellen waar ze over hebben gepraat. Waren ze het met elkaar eens over de scheldwoorden? Snapten ze hoe Lauren zich erover voelde? Wat snapten ze wel en wat niet?

Praat met de leerlingen over wat je kunt doen als je hoort dat iemand scheldwoorden gebruikt die een ander kunnen kwetsen. Durven ze er iets van te zeggen, nu ze weten dat het iemand anders pijn kan doen? En als je er niet iets van durft te zeggen, wat zou je dan wel kunnen doen?

Opdracht 6 maken de leerlingen weer individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

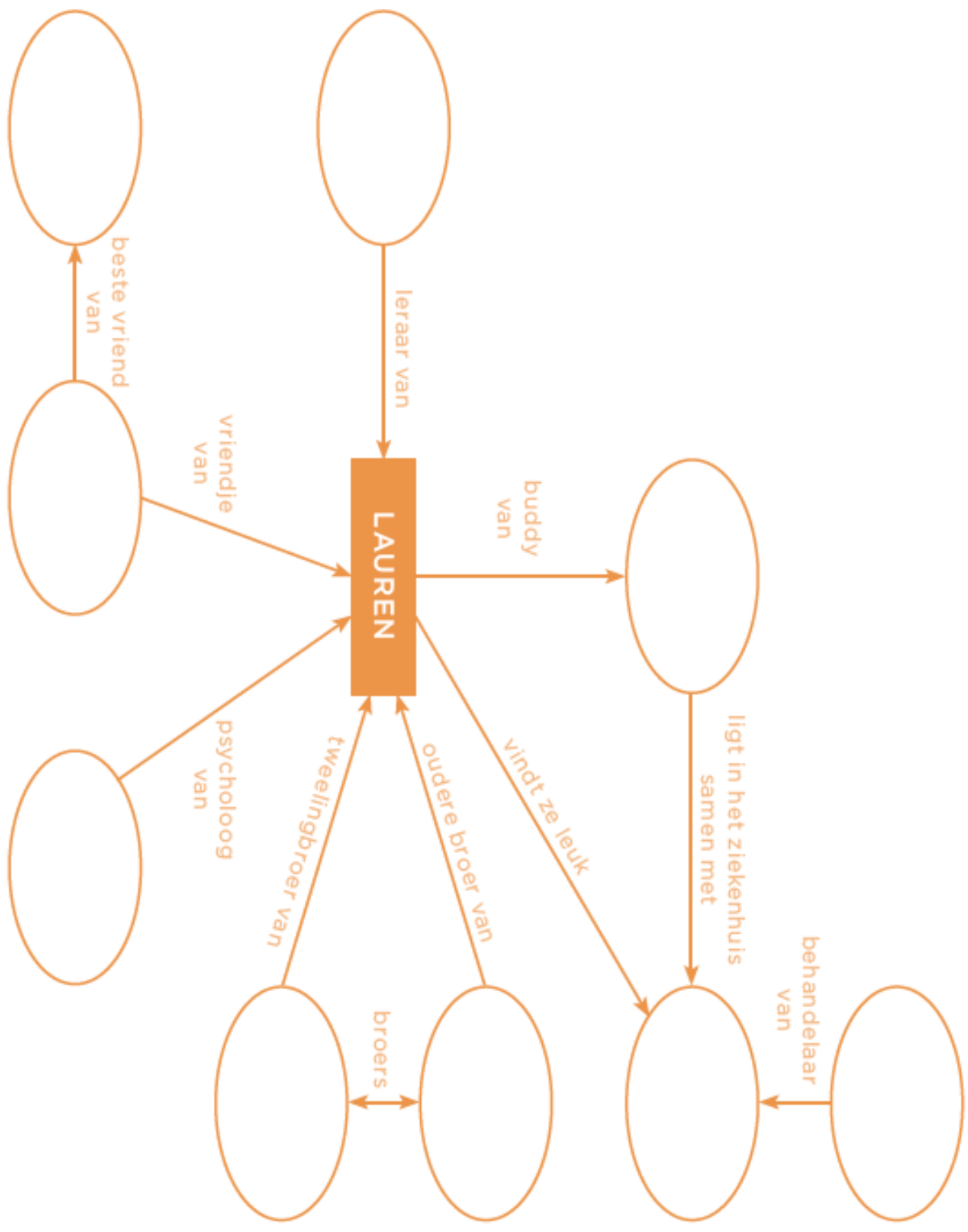
Vraag na afloop of er leerlingen zijn die willen vertellen wat Lauren volgens hun van de afspraak met Jasmijn vond en welke raad van Loes ze hebben bedacht. Wat vinden de anderen van die raad? Denken ze dat Lauren de raad op zal volgen? Waarom wel/niet? Heeft iemand een andere invulling van het gesprek en een andere goede raad?

Opdracht 7 maken de leerlingen individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

Bespreek deze vraag eventueel in de klas: Wat vindt Lauren van de raad? Wat vinden de anderen van die raad? Denken ze dat Lauren de raad op zal volgen? Waarom niet? Heeft iemand een andere invulling van het gesprek en een andere goede raad?

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

3 Verliefd zijn is een ramp

Auteur	Caja Cazemier
Uitgever	Ploegsma
Jaar	2003
Leesniveau	Nog niet geclassificeerd door <i>Lezen voor de lijst</i> . Sluit aan bij (12-15): niveau 1.

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Myra begint aan het laatste jaar van het vmbo. Ze is net terug van zomerkamp, waar ze verliefd is geworden op Leo. Jammer genoeg zag hij haar niet staan. Gelukkig was Jessica er ook. Met haar is alles leuk. Ze zijn heel goede vriendinnen geworden. Jessica is lesbisch. Daar is ze heel open over. En langzaam begint Myra ook steeds meer voor Jessica te voelen dan alleen maar vriendschap. Maar zij vindt dat minder makkelijk dan Jessica.

VERKENNEN

Opdracht 1 en 2 zijn bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

Je leidt een klassengesprek in over vriendschap en verliefdheid. Het kan gaan over gevoelens, maar ook over andere dingen die bij vriendschap en verliefdheid horen. Wat zijn de verschillen? Wat zijn de overeenkomsten? Is het moeilijk om onderscheid te maken? Wat moet je doen als je twijfelt?

Je laat de leerlingen vertellen wat zij hebben opgeschreven. Laat de leerlingen op elkaar reageren. Zijn ze het met elkaar eens of niet? Waarom?

Opdracht 2

Bespreek wat het betekent als een verhaal vanuit een bepaald personage verteld wordt. Introduceer de term **perspectief** of **vertelstandpunt**. Wat betekent het als er verteld wordt vanuit een bepaald personage? Hoe merk je vanuit wie er verteld wordt? Wat voor mogelijkheden biedt dat? Wat gebeurt er als er afgewisseld wordt vanuit wie er verteld wordt? Hoe is dat om te lezen?

Dit gesprek is bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op het wisselende vertelstandpunt in het fragment. Bespreek hoe je op deze manier inzicht kunt krijgen in de gedachten en gevoelens van verschillende personages. Je leert dus de personen in het verhaal goed kennen. Daardoor begrijp je ook goed waarom ze doen wat ze doen.

VERWERKEN

Opdracht 3 en 4 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen.

Opdracht 3

Opdracht 3 maken de leerlingen individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

Opdracht 4

Opdracht 3 doen de leerlingen in tweetallen. Zorg ervoor dat je aanwezig bent door rond te lopen in de klas, zodat leerlingen vragen kunnen stellen en je de sfeer in de gaten kunt houden.

Vraag na afloop of er leerlingen zijn die willen vertellen hoe het was om gevoelens te vergelijken. Maak daarbij duidelijk dat het niet om goede of foute gevoelens gaat, maar dat het gaat om hoe iets ervaren wordt. Er bestaan geen goede of slechte gevoelens.

Hebben de leerlingen veel verschillende gevoelens gevonden? En waren ze het erover eens of het prettige of onprettige gevoelens waren? Wie snapt waarom Myra's gevoelens zo tegenstrijdig zijn? Wat zouden de leerlingen Myra aanraden om te doen? Wat zouden ze Jessica aanraden?

Het kan zijn dat er naar aanleiding van dit gesprek vragen opkomen over de verschillende labels die horen bij het rijtje LHBTQIA+. Zie p. 34 voor een suggestie voor een gesprek over labels. Zie ook de docentenhandleiding voor informatie over de verschillende labels die gebruikt worden.

ONTWERPEN

Opdracht 5

De leerlingen maken deze opdracht in groepjes. Zorg ervoor dat je aanwezig bent door rond te lopen in de klas, zodat leerlingen vragen kunnen stellen en je de sfeer in de gaten kunt houden. Vraag aan het einde of er mensen zijn die hun advies willen delen.

Opdracht 6

Je organiseert een klein debat over de titel van het boek.

Inventariseer eerst wie *Verliefd zijn is een ramp!* een goede titel vinden en wie het geen goede titel vinden.

Laat de groep die het geen goede titel vindt stemmen over een nieuwe titel.

(Mocht iedereen het een goede titel vinden, bedenk dan eerst met de hele klas een tweede goede titel)

Beide groepen krijgen tien minuten om argumenten voor hun titel te bedenken en argumenten tegen de andere titel.

Geef vervolgens de groepen om de beurt de kans om hun titel te verdedigen.

Zijn er leerlingen die de argumenten van de andere groep zo overtuigend vinden dat ze van groep wisselen?

Ga door tot er een absolute of in elk geval heel duidelijke meerderheid is voor een van beide titels.

Zie de volgende twee bladzijden voor twee optionele aanvullende klassengesprekken n.a.v. het fragment uit *Verliefd zijn is een ramp!*

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

Optie 1 voor aanvullend klassengesprek n.a.v. het fragment uit *Verliefd zijn is een ramp!* Een klassengesprek over labels

In het fragment heeft Jessica het over niet nadenken en gewoon voelen. Myra is druk bezig met welk label ze zichzelf nu moet aanmeten:

'Wat gebeurt er met ons?' vroeg Myra.

Jessica glimlachte, maar zei niks.

'Ik heb dit nog nooit...' begon Myra, maar toen kon ze niet verder. Jessica had haar lippen even tegen die van haar gedrukt.

'Waarom?' stamelde ze. 'Ik val op jongens. Ik heb alleen nog maar...'

Jessica legde nu haar vinger dwars op haar lippen. 'Sst. Niet praten. Niet denken.'

'Ja maar...' hield Myra vol.

'Wil je niet?'

Hoe kon ze dat denken! Ja! Wel!

Labels zorgen aan de ene kant voor veel rust, want je behoort tot een groep en je kunt anderen daarmee makkelijk over je seksuele geaardheid vertellen. Aan de andere kant geven labels ook beperkingen. Stel dat je net hebt verteld dat je lesbisch bent, maar je zoent toch een keer met een jongen. Dan wordt je label in twijfel getrokken en misschien ga je er zelf ook aan twijfelen. Welke labels kennen jullie allemaal? Wat vinden jullie van het gebruik van labels? Is het handig en makkelijk? Of juist lastig? Is het nodig?

Wisten jullie dat er een verschil is tussen romantische aantrekkingskracht en seksuele aantrekkingskracht? Je kunt bijvoorbeeld verliefd worden op meisjes, maar je seksueel aangetrokken voelen tot jongens en meisjes. Of omgekeerd. Als je romantische en je seksuele aantrekkingskracht overeenkomen, dan is het makkelijk. Maar dat is lang niet altijd het geval. Hoe kun je hierachter komen, denken jullie? En als je romantische en je seksuele aantrekkingskracht niet overeenkomen, wat moet je dan met die labels?

Let op: dit gesprek kan leerlingen kwetsen, wanneer er bijvoorbeeld met minachting gereageerd wordt op (de hoeveelheid) labels. Zorg ervoor dat je dit gesprek alleen in een veilige sfeer voert. Geef de leerlingen vooral ook mee dat ze nog jong zijn en nog van alles mogen ontdekken, dat ze niet door middel van labels te veel druk op zichzelf leggen.

**Optie 2 voor aanvullend klassengesprek n.a.v. het fragment uit *Verliefd zijn is een ramp!*
Een klassengesprek over verliefd worden op iemand van hetzelfde geslacht en er al dan niet over praten**

Het fragment bevat een aantal passages die goed gebruikt kunnen worden voor een klassengesprek over de vraag of het bijzonder is dat mensen op iemand van hetzelfde geslacht vallen en hoe andere mensen hierover denken.

Passage 1

(Myra zei:) 'Voor jou is dit natuurlijk al heel gewoon.'
'Jij bent pas het tweede meisje dat ik zoen.'
'Dat bedoel ik niet.' Myra's gezicht stond ernstig. 'Ik bedoel... Jij wist al dat je ... zo bent.'
'Vind je het erg?'
'Ik weet niet. Ik moet er heel erg aan wennen.' Myra beet op haar lip. 'Ik geloof dat ik liever niet zo ben.' (p. 50)

Jessica vertelt dat ze allang weet dat ze op meisjes valt, net als haar zusje dat van jongs af aan weet dat ze juf wil worden. Op welke leeftijd weet iemand op wie hij valt, denk je? Hoe komt het dat sommige mensen pas uit de kast komen als ze al flink ouder zijn?

Passage 2

'Waar is je moeder?' vroeg Jessica.
'Werken,' zei Myra, 'we hebben het huis voor ons alleen.'
Jessica kon niet nalaten te zeggen: 'Als ik een jongen was geweest, had ze ons nooit alleen gelaten, denk je niet?'
'Dan had je ook nooit bij mij op de kamer mogen slapen,' zei Myra met een lach om haar lippen, 'als je al bij mij had mogen logeren.' Toen keek ze Jessica geschrokken aan, alsof ze zich iets ergs bedacht. 'Wat zal mijn moeder ervan zeggen?'
'Dat weet ik niet. Jij kent haar beter dan ik.'
'Ze zal het niet leuk vinden.'
'Waarom niet?'
Myra wreef met haar vinger langs de rand van de deksel van de pot aardbeienjam en likte de klodder van haar vinger. 'Ik weet niet. Welke moeder vindt dat nou leuk om te horen?' (p. 51)

Myra vraagt zich af wat haar moeder ervan zal vinden dat ze verliefd is op Jessica. Wordt er bij jou thuis weleens gesproken over verliefd worden op iemand van hetzelfde geslacht? Hoe wordt erover gedacht? Hoe normaal vind jij het dat je verliefd kunt worden op iemand van hetzelfde geslacht? Hoe normaal vindt jouw vriendengroep het? Hoe denk je dat om je heen (op school, in je dorp/stad, in Nederland) hierover wordt gedacht? In 70 landen is homoseksualiteit strafbaar, wist je dat? Wat zou jij tegen de machthebbers in die landen zeggen?

4 Zij en haar

Auteur	Dirk Bracke
Uitgever	Davidfonds
Jaar	2004
Leesnivea	Nog niet geclassificeerd door <i>Lezen voor de lijst</i> . Sluit aan bij (12-15): niveau 1.

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Eve is vijftien jaar. Ze zit op tennis. Haar beste vriendin Margeaux is gestorven bij een verkeersongeluk. Eve had een relatie met Tibo, een jongen van school. Tibo was smoorverliefd op haar, maar Eve had niet dezelfde gevoelens voor hem. Dus ze maakte het uit. Op school heeft ze ook Celine leren kennen. Celine en Eve kijken naar elkaar als ze op school zijn en voelen een sterke aantrekkingskracht. Eve realiseert zich dat ze verliefd is geweest op Margeaux en dat ze nu verliefd is op Celine. Ze worstelt met deze gevoelens. Daarom probeert ze het toch nog een keer met een jongen, met Tim...

VERKENNEN

Opdracht 1 en 2 zijn bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

Je leidt een klassengesprek in over verliefdheid. Wat is verliefdheid eigenlijk? Welke gevoelens horen daarbij? Waaraan kun je merken dat iemand verliefd is? Is verliefdheid hetzelfde als liefde? Is verliefdheid altijd wederzijds? Waarom wel of niet? Wat moet je doen als het wel zo is? Wat moet je doen als het niet zo is?

Je laat de leerlingen vertellen wat zij hebben opgeschreven. Laat de leerlingen op elkaar reageren. Zijn ze het met elkaar eens of niet? Waarom?

Opdracht 2

Je bespreekt met de leerlingen wie de **hoofdpersoon** is: Eve. Dat is het belangrijkste personage in de tekst. Hoe weten ze dat? Ook belangrijk zijn Celine en Margeaux, op wie Eve verliefd was/wordt. En Tibo en Tim, de jongens met wie ze verking heeft. Daarnaast zijn er nog familieleden en vriendinnen van Eve. Dat zijn allemaal **bijfiguren**. Bespreek wat in een verhaal de verschillen kunnen zijn tussen de hoofdpersoon en de bijfiguren (gedachten en gevoelens leren kennen of niet, de hele tijd volgen of maar kort in het verhaal, verandering of ontwikkeling van karakter of alleen in dienst van ontwikkeling van iemand anders etc.).

Door dit van tevoren te bespreken zijn de leerlingen beter voorbereid op alle namen die langskomen in het fragment en hebben ze de begrippen personages, hoofdpersoon en bijfiguren leren kennen.

TIP: Schrijf tijdens het gesprek de namen van de personages ook op het bord. Dan kunnen de leerlingen tijdens het lezen terugkijken wie wie is.

VERWERKEN

Opdracht 3 en 4 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen.

Opdracht 3

Opdracht 3 maken de leerlingen individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

Opdracht 4

Opdracht 3 maken de leerlingen in tweetallen. Zorg ervoor dat je aanwezig bent door rond te lopen in de klas, zodat leerlingen vragen kunnen stellen en je de sfeer in de gaten kunt houden.

Na afloop vraag je of er leerlingen zijn die willen vertellen wat ze hebben besproken. Vraag vooral door op de verschillende aspecten van de laatste twee vragen: Hebben de veranderingen te maken met Eves gevoel van verliefdheid of met andere dingen? Welke rol speelt de omgeving bij de veranderingen? Snappen jullie dat Eve niet alles aan Tim vertelt? Waarom wel/niet? Wat zouden jullie doen als je Eve was?

ONTWERPEN

Opdracht 5 is bedoeld om de leerlingen zich te laten inleven in Eve. De leerlingen maken deze opdracht individueel en hoeven wat ze schrijven niet voor te lezen of op een andere manier te delen met hun medeleerlingen.

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

5 Blijf van me af!

Auteur	Mohamed Sahli
Uitgeverij	Dutch Media Uitgevers
Jaar	2019
Niveau	Nog niet geclassificeerd door <i>Lezen voor de lijst</i> . Sluit aan bij (12-15): niveau 2.

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Ali is op schoolreisje geweest naar een museum. Tijdens het schoolreisje is hij met zijn vrienden Mo, Sammy en Appie ontsnapt naar de museumtuin. Daar hebben ze een beetje liggen chillen, stoeien en kletsen. Wanneer hij thuiskomt heeft hij een bloedneus. Zijn moeder vraagt wat er aan de hand is. Ali twijfelt of hij haar wel alles moet vertellen. Het begon er allemaal mee dat hij en Appie een potje gingen worstelen over wie de lunchpakketten zou gaan halen...

VERKENNEN

Opdracht 1 is bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op het thema van het fragment.

- Leerlingen denken na over vragen rondom het thuis bespreken van verliefd worden en verkering krijgen. Ze schrijven hun antwoorden in steekwoorden op. Je kunt ervoor kiezen om een klassengesprek te leiden over dit onderwerp. Hoe wordt daar bij leerlingen thuis over gedacht? Is dat iets waar ze het met hun ouders over kunnen en willen hebben? Beginnen ouders er weleens zelf over en hoe voelen de leerlingen zich daarbij? Zijn er ook leerlingen bij wie daar hele strenge regels over zijn?

Je laat de leerlingen vertellen wat ze hierover hebben opgeschreven. Leerlingen mogen op elkaar reageren, maar let erop dat leerlingen met respect op elkaar reageren. Spreek dit ook van tevoren af. Benadruk dat het bij iedereen thuis anders kan zijn en dat het er niet om gaat wat beter is. Vraag hoe de leerlingen zich voelen bij hoe het bij hen thuis gaat.

- Je kunt ervoor kiezen om na het beantwoorden van de vragen een klassengesprek te leiden over schelden met het woord *homo*, of aanverwante woorden zoals *flikker* of *pot*. Wordt dat weleens gedaan in deze klas? Wat vinden de leerlingen daarvan? Vinden ze het een goed scheldwoord? Waarom wel of niet? Kunnen ze zich voorstellen dat het voor mensen die zelf homo zijn misschien niet leuk is om te horen? Waarom is het ook niet leuk om het als grapje te horen? Wat zouden leerlingen doen als ze horen dat er met dit soort woorden gescholden wordt of grappen wordt gemaakt?

Je laat leerlingen vertellen wat ze hebben opgeschreven. Let op dat het gesprek niet een richting op gaat waarbij nog meer scheldwoorden worden bedacht. Zorg er ook voor dat het niet tot grappen leidt. Je doet dit door van tevoren goede afspraken te maken over hoe er met elkaar over dit soort dingen gesproken wordt. Wanneer er toch iemand grappen over probeert te maken, spreek diegene er dan direct op aan dat dit niet de manier is waarop je over het onderwerp wilt praten. Leg ook uit waarom: je kunt er mensen mee kwetsen. Zie deel 2 van deze handleiding voor meer informatie (paragraaf 4 *De eerste les*; paragraaf 6 *Wijzen op afspraken*).

VERWERKEN

Opdracht 2, 3 en 4 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen. De leerlingen voeren de opdrachten individueel of in tweetallen uit. Zorg ervoor dat je aanwezig bent door rond te lopen in de klas, zodat leerlingen vragen kunnen stellen en je de sfeer in de gaten kunt houden.

Je kunt overwegen na **opdracht 3** te vragen wat de leerlingen anders vinden aan het fragment in de ik-persoon dan in de hij-persoon. Verandert er iets bij het lezen? Vinden ze het fijner als het in de hij-persoon staat of als het in de ik-persoon staat? Maakt het uit voor het begrijpen van Ali? Vertel erbij dat vertellen vanuit de hij-persoon of de ik-persoon het 'vertelperspectief' wordt genoemd. Het vertelperspectief bepaalt door wiens ogen je kijkt. Je reikt de leerlingen zo een taal aan waarmee ze over boeken en verhalen kunnen praten. Maar het gaat er niet om dit begrip centraal te stellen, centraal moet staan wat het wisselen van hij naar ik met de leerlingen als lezers doet.

Zijn er leerlingen die willen vertellen wat ze hebben besproken bij **opdracht 4**? Waren ze het met elkaar eens? Waarom wel/niet? Hebben andere groepjes een andere raad bedacht? Hoe denken ze over bevriend zijn met iemand die homo is? Kan dat gewoon of hebben de leerlingen daar andere gedachten over?

ONTWERPEN

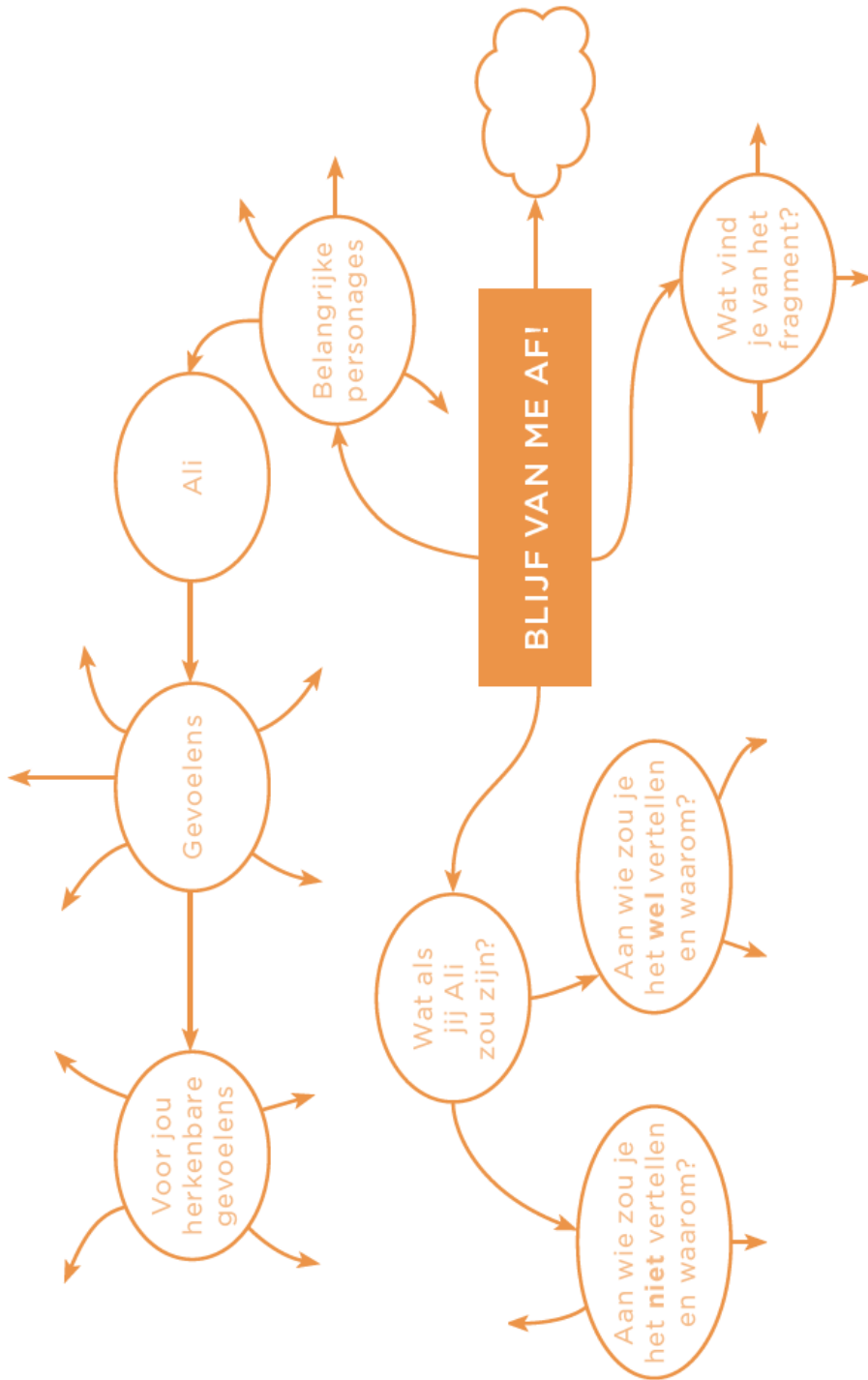
Opdracht 5 is bedoeld om de leerlingen zich te laten inleven in Ali en om hen de kans te geven hun eigen gevoelens en gedachten over het fragment, de opdrachten en de personages te uiten. De leerlingen maken deze opdracht individueel en hoeven wat ze schrijven niet voor te lezen of op een andere manier te delen met hun medeleerlingen.

Voordat de leerlingen beginnen leg je uit dat een *mindmap* een soort kaart is waarop je jouw associaties bij een bepaald onderwerp noteert. Je vertelt dat het een goede manier is om gedachten en gevoelens over iets te ordenen. De leerlingen schrijven eerst de nummers van de gegeven velden over en vullen deze in, maar ze moeten ook zelf dingen aanvullen. Dat mag gaan over het fragment, maar ook over henzelf of over wat ze van het fragment vonden.

De mindmap is ook te vinden op de volgende bladzijde en kan geprint worden.

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

6 De dagen van de bluegrassliefde

Auteur	Edward van de Vendel
Uitgever	Querido
Jaar	1999
Niveau	Lezen voor de lijst (15–18 jaar): niveau 1.

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Tycho is net achttien geworden. In de zomer na zijn eindexamen werkt hij in Amerika als begeleider op een zomerkamp voor kinderen. Het kamp heet Little World en kinderen uit de hele wereld vieren er samen vakantie. Ze ondernemen van alles, zoals zwemmen, picknicken, bonte avonden. Tycho kan goed met de andere begeleiders opschieten. Vooral met Oliver, de jongen uit Noorwegen met wie hij ook een kamer deelt. Om hem heen ziet hij stelletjes ontstaan van jongens en meisjes uit verschillende landen. Maar Tycho voelt niets voor Donna of voor Sherylen. Hij ontdekt iets anders.

VERKENNEN

Opdracht 1 is bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

- Je leidt een klassengesprek in over de landen waar jouw leerlingen zich verbonden mee voelen. Wat zouden ze willen laten zien van hun land? Waarom vinden ze dat juist dat iets over hun land vertelt? Hoe merk je dat je je met een land verbonden voelt?
- Geef de leerlingen eerst de tijd om na te denken over deze vraag en hun antwoord in steekwoorden op te schrijven. Je praat met je leerlingen over de leuke kanten en de minder leuke/moeilijke kanten van verliefd worden op iemand uit een ander land. Is het iemand misschien al weleens overkomen? Waar liep hij of zij tegenaan? Wat kun je bedenken dat leuk is aan verliefd worden op iemand uit een ander land? Wat is misschien minder leuk of moeilijk? Hoe kun je daarmee omgaan? Maakt het uit of degene op wie je verliefd bent ook in een ander land woont of dat degene misschien wel uit een ander land komt, maar in jouw land woont?

VERWERKEN

Opdracht 2, 3 en 4 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen. De leerlingen maken de opdrachten individueel. Zorg dat je door de klas loopt om vragen te beantwoorden en alle leerlingen rustig kunnen werken.

Opdracht 3

Hieronder staan mogelijke reacties van Tycho, die de leerlingen kunnen gebruiken. Dit kan gebruikt worden bij de bespreking van deze opdrachten of bij de uitleg van deze opdracht.

Mogelijke reacties van Tycho:

- Ik ben zo opgelucht. Wat superfijn dat je zo positief reageert. Vind je het leuk als ik wat meer over Oliver vertel?
- Maakt het jou uit of ik op jongens of op meisjes val?

- Ik had echt gehoopt dat jij mij wel zou begrijpen. Kun je uitleggen waarom je mij niet begrijpt?
- Mag ik anders een keer bij jou thuis komen om erover te praten?
- Wat als iemand uit jouw gezin zou vertellen dat hij of zij op iemand van hetzelfde geslacht valt, zou je dan ook zo reageren?
- Waarom kunnen we geen vrienden meer zijn?
- Echt bedankt dat je mij wil helpen. Wat vind je ervan dat ik zo ben?
- Ik wist dat ik mijn verhaal bij jou kwijt kon. Het is zo'n vreemd gevoel. Begrijp jij het?
- Heb jij een idee hoe ik dit op de beste manier kan vertellen aan mijn ouders?
- Ik vind het toch echt heel spannend om thuis te vertellen. Ik weet echt niet hoe mijn ouders zouden reageren. Hoe zouden jouw ouders reageren?
- In hoeverre verandert dit onze vriendschap?
- Maar ik ben verder niet veranderd hoor. Ik val alleen op jongens.
- Heb jij ooit getwijfeld of je op jongens of op meisjes valt?
- Ik weet even niet hoe ik hierop moet reageren. Waarom wil je mij nooit meer spreken/zien?
- Waarom denk jij dat mijn ouders positief zouden reageren op mijn geheim?
- Soms durf ik niet in de spiegel te kijken omdat ik mezelf niet meer leuk vind hierdoor. Heb jij dat ook weleens?
- Hoe denk je dat mijn ouders zouden reageren?
- Had je dit zien aankomen?
- Waarom maakt het jou wat uit dat ik op jongens val?
- Ik wil het echt graag aan iedereen vertellen maar ik heb geen idee hoe mensen reageren. Weet jij hoe de mensen zouden reageren op mijn verhaal?
- Ik heb er ook niet zelf voor gekozen. Het is best wel moeilijk om erachter te komen.

Opdracht 4

Voordat de leerlingen aan opdracht 4 beginnen, praat je kort met de leerlingen over wat een **vergelijking** (metafoor) is. Het hoeft geen ingewikkelde technische uiteenzetting over metaforisch taalgebruik te zijn, leg gewoon uit dat bij een vergelijking het ene vergeleken wordt met iets anders. Bespreek de voorbeelden uit het fragment ter illustratie. Wat wordt er met wat vergeleken? Wat vinden de leerlingen van die vergelijking? Wat is het effect van een vergelijking? Waarom staat er bv niet gewoon 'Tycho was onrustig in zijn hoofd'? Of 'Er kwamen steeds nieuwe gedachten bij Tycho op'?

Laat de leerlingen vervolgens nadenken over de gevoelens die zij kregen bij het lezen van dit fragment. Dat mag alles zijn: misschien vonden ze het spannend, of juist saai, of opwindend of ze werden er vrolijk van of juist ongemakkelijk. Ze hoeven de gevoelens niet met elkaar te delen, maar schrijven drie gevoelens die ze bij het lezen hadden voor zichzelf op. Daarna proberen ze van een van deze gevoelens een vergelijking te maken. Je kunt de leerlingen eventueel helpen door ze de eerste woorden te geven: 'Ik voelde mij alsof....' Benadruk dat ze het gevoel zelf dus niet in hun vergelijking mogen benoemen.

Vervolgens gaan de leerlingen in tweetallen kijken naar elkaars vergelijking. Kunnen ze aan de vergelijking meteen zien wat voor gevoel hun partner had bij het lezen? Herkennen ze dit gevoel van elkaar? Zijn er leerlingen die de vergelijking die ze hebben gemaakt met de klas willen delen?

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

7 Gebr.

Auteur	Ted van Lieshout
Uitgever	Gottmer
Jaar	1996
Leesnivea	<i>Lezen voor de lijst (12-15/15-18): niveau 3.</i>

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Luuk is 16 jaar. Een half jaar geleden is zijn broertje Marius doodgegaan aan een nare ziekte. Luuk noemde Marius vaak Maus. Wanneer hun ouders besluiten dat het tijd is om Maus' spullen op te ruimen, haalt Luuk het dagboek van zijn broertje ertussen uit. In het dagboek leest hij dingen over Maus die hij nog niet wist. Tussen de zinnen van zijn broertje door begint hij zijn reacties op te schrijven.

VERKENNEN

Opdracht 1, 2 en 3 zijn bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

- Je kan ervoor kiezen om een klassengesprek in te leiden over het schrijven van een dagboek: Zijn er leerlingen die een dagboek bijhouden? Willen ze er iets over vertellen? Welke redenen hebben mensen om een dagboek bij te houden? Zijn dagboeken alleen voor jezelf of kun je anderen erin laten lezen? Waarom wel/niet? Wat vinden jullie ervan als iemand in het dagboek van iemand anders leest? Zijn er dingen die de leerlingen wel in een dagboek zouden schrijven en niet aan een vriend of vriendin zouden vertellen? Of omgekeerd? Wat zijn de voor- en nadelen van in je dagboek schrijven? Wat zijn de voor- en nadelen van aan een vriend of vriendin vertellen?

Je laat de leerlingen vertellen wat zij hebben opgeschreven. Laat de leerlingen op elkaar reageren. Zijn ze het met elkaar eens of niet? Waarom?

Opdracht 2

Je vraagt kort door onder de leerlingen die aangeven dat ze weleens een boek hebben gelezen dat in dagboekvorm geschreven was: laat een paar titels de revue passeren, en vraag wat leerlingen ervan vonden. Bespreek wat er anders is aan een boek in dagboekvorm dan aan een boek in een andere vorm.

Laat een paar boeken zien die in dagboekvorm geschreven zijn. Neem de boeken bij voorkeur fysiek mee naar de klas, zodat leerlingen er tijdens of na de les ook even in kunnen bladeren. Denk bijvoorbeeld aan *Het achterhuis* van Anne Frank of de boeken van Erna Sassen: *Dit is geen dagboek*, *Er is geen vorm waarin ik pas*, *Zonder titel*.

Opdracht 3

- Je bespreekt de antwoorden. Het antwoord dat het staat voor 'gebroeders' zit er vast bij. Vraag waar de leerlingen de afkorting van kennen (bv. In bedrijfsnamen, op auto's etc.).

Bespreek eventueel ook de connotatie/gevoelswaarde van 'gebroed' (negatieve connotatie; betekenis: broedsel (dus kinderen), maar ook schadelijke dieren, gespuis). Waarom zou de schrijver ervoor gekozen hebben Gebr. af te korten en dus ook die negatieve connotatie toe te laten?

De vraag is bedoeld om de leerlingen te laten nadenken over meerdere betekenissen van de titel. Er zijn geen goede of foute antwoorden.

- b. Je praat met de leerlingen over de structuur van de tekst, zodat alle leerlingen dit helder hebben voordat ze gaan lezen.

Begrippen die aan bod komen:

- **Cursief** = schuin gedrukt; de stukjes van Marius/Maus staan cursief, de stukjes van Luuk niet.
- Er staan **witregels** tussen de stukjes Maus/Marius en Luuk
- Het dagboek van Marius/Maus en de reacties van Luuk zijn in **ik-perspectief** geschreven.
- Marius en Luuk komen allebei aan het woord. Er is dus een **wisselend vertelperspectief**.
- In een **dagboek** staat vaak een datum bij het stukje en er worden gedachten, gevoelens en gebeurtenissen beschreven.

De genoemde begrippen komen als vanzelf naar voren als over dit fragment wordt gesproken. Het is niet de bedoeling het fragment vanuit de begrippen te bespreken. Integendeel. Het gaat om de inhoud en daarnaast om de werking van het verhaal. De vetgedrukte begrippen zijn wel handig om in de loop van het gesprek te introduceren, om leerlingen een taal aan te reiken om over het fragment te praten.

VERWERKEN

Opdracht 4 en 5 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen. De leerlingen voeren de opdrachten individueel en in groepjes uit. Zorg ervoor dat je aanwezig bent door rond te lopen in de klas, zodat leerlingen vragen kunnen stellen en je de sfeer in de groepjes in de gaten kunt houden.

Een didactische mogelijkheid is dat je zelf eerst het hele fragment voorleest, waarbij leerlingen woorden opschrijven die aangeven hoe Maus en Luuk over elkaar denken (4a en b). Na het lezen maken leerlingen opdracht 4c t/m 4f. Deze variant biedt leerlingen taalsteun bij het lezen, en geeft ze tegelijk de mogelijkheid om ook zelfstandig te lezen. Het zorgt er bovendien voor dat er niet te grote verschillen ontstaan tussen leerlingen met verschillende leestempo's.

ONTWERPEN

Opdracht 6 en 7

Deze opdrachten zijn bedoeld om de leerlingen zich te laten inleven in een van de personages. De leerlingen maken deze opdrachten individueel. Benadruk dat ze wat ze schrijven niet hoeven voor te lezen of op een andere manier hoeven te delen met hun medeleerlingen.

Na afloop van deze opdrachten organiseer je een afsluitend groepsgesprek over uit de kast komen. Leerlingen die iets willen delen over hoe ze het vonden of hoe ze zich voelden bij het lezen en opdrachten maken mogen dat vertellen. Hoe komt het dat je je zo voelde? Hadden anderen dezelfde gedachten of gevoelens? Was het moeilijk om je gedachten en gevoelens onder woorden te brengen?

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

8 Niemand ziet het

Auteur	Dolf Verroen
Uitgever	Leopold
Jaar	2019
Leesniveau	<i>Lezen voor de lijst (12-15): niveau 2.</i>

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Victor is dertien. De Tweede Wereldoorlog is net voorbij. Victor is homo, maar dat weet niemand. Hij durft het ook aan niemand te vertellen. Op school vinden ze hem al een watje en zijn ouders verwachten dat hij later zal trouwen met een meisje. Victor probeert zijn gevoelens zoveel mogelijk te verbergen.

VERKENNEN

Opdracht 1 is bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op het thema van het fragment.

Je kan ervoor kiezen om een klassengesprek in te leiden over Victors angst dat ze aan hem kunnen zien dat hij homo is. Kun je dat eigenlijk wel aan iemand zien? Kunnen de leerlingen zich voorstellen dat iemand dat misschien niet wil laten zien? Of juist dat iemand het wel wil laten zien? Zou het eigenlijk erg zijn als je het wel kunt zien?

VERWERKEN

Opdracht 2, 3 en 4 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen.

Opdracht 2 en 3 maken de leerlingen individueel. Zorg dat je door de klas loopt om vragen te beantwoorden en dat alle leerlingen rustig kunnen werken.

Opdracht 4 bespreken de leerlingen in tweetallen. Na afloop van **opdracht 4** kun je ervoor kiezen deze klassikaal te bespreken. Wat vinden ze ervan dat Victors ouders geen verkering mochten hebben omdat ze allebei van een ander geloof waren? Herkennen ze dat ook nog in deze tijd? Is het de leerlingen gelukt om een verband te leggen tussen de verboden verkering van Victors ouders en Victors homo zijn? Bereid **opdracht 5** alvast voor door de verschillen te bespreken in hoe de vader over hun verboden verkering praat en hoe de moeder erover praat. Wat verwachten de leerlingen als Victor zijn ouders zou vertellen dat hij homo is. Zouden ze hetzelfde reageren? Of juist allebei heel anders?

ONTWERPEN

Bij **opdracht 5** gaan de leerlingen aan de slag met de reactie van de ouders van Victor. Ze maken deze opdracht individueel. Ze hoeven wat ze schrijven niet voor te lezen of op een andere manier te delen met hun medeleerlingen.

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

9 De lovebus

Auteur	Tjibbe Veldkamp
Uitgeverij	Querido
Jaar	2017
Leesnivea	Nog niet geclassificeerd door <i>Lezen voor de lijst</i> . Sluit aan bij (15-18): niveau 1.

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het fragment over gaat:

In het dorpje Medum gaan de jongeren op zaterdagavond uit bij café Boerema, waar ook de Lovebus staat. De Lovebus is een oude bus met een matras erin, die stelletjes kunnen huren om alleen te zijn. Bij het uitgaan heeft Mina de knappe jongen Tammo ontmoet. Ze hebben gezoend en Mina is heel erg verliefd geworden. Ze verheugt zich erop hem de week erop weer in café Boerema te ontmoeten. Maar als ze daar aankomt ziet ze iets wat ze niet had verwacht...

VERKENNEN

Opdracht 1 is bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

- Je voert een klassengesprek over wat er allemaal gebeurd kan zijn. Door de introductie op het fragment te combineren met wat er op de achterflap staat, kunnen de leerlingen verschillende scenario's bedenken. Wat zou er gebeurd kunnen zijn? Waarom denken ze dat? Wat kunnen verliefdheid en seks en moord met elkaar te maken hebben?

Besprek ook kort de functie van de flaptekst (ook wel 'blurb' genoemd). Wat doet zo'n tekst op de achterflap van een boek? Worden de leerlingen er nieuwsgierig van? Waar worden ze nieuwsgierig naar? Zouden ze dat ook zijn geworden als ze nog niets over het fragment hadden gehoord?

- Je vraagt kort door aan leerlingen die aangeven vaker een spannend boek gelezen te hebben. Laat een paar titels de revue passeren en vraag wat de leerling ervan vond. Zouden ze dat soort boeken vaker willen lezen? Hoe zou het zijn geweest als ze vanaf het begin al hadden geweten wie het had gedaan? Welke rol speelde liefde en seks in die boeken? Wat vinden ze van de combinatie liefde, seks en geweld in dat soort boeken? En wat vinden de leerlingen hiervan die nog niet eerder zo'n boek gelezen hebben?

Neem ook een paar voorbeelden mee van boeken waarin een moord of een ander mysterie wordt opgelost. Denk bijvoorbeeld aan *Het wonderbaarlijke voorval met de hond in de nacht* van Mark Haddon, *Escape Room* van Maren Stoffels of een jeugdthriller van Mel Wallis-De Vries.

- Vertel de leerlingen dat dit boek **fictie** is. **Fictie** betekent dat het niet echt gebeurd is, maar dat het verhaal is verzonden door de schrijver. Wie weet hoe het heet als een verhaal in een boek wel echt gebeurd is? Dat noemen we **non-fictie**. Lezen de leerlingen liever fictie of non-fictie? Waarom? Besprek met de leerlingen of een verhaal anders wordt als je weet dat het echt gebeurd is. Wat maakt het anders?

Je kunt nog een stap verder gaan en bespreken wanneer iets eigenlijk fictie of non-fictie is. Mag je iets kleins aan een gebeurtenis veranderen, bv de naam van een dorp of van mensen, en is het dan nog non-fictie? En mag je bijvoorbeeld een gesprek toevoegen waarvan je niet zeker weet of het echt heeft plaatsgevonden? Is het dan nog non-fictie? Waar ligt de grens? Is die grens eigenlijk wel heel scherp te trekken?

VERWERKEN

Opdracht 2 en 3 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen.

Opdracht 2 maken de leerlingen individueel. Zorg dat je door de klas loopt om vragen te beantwoorden en alle leerlingen rustig kunnen werken.

Opdracht 3 doen de leerlingen in groepjes van drie of vier leerlingen. Loop rond tussen de groepjes om op te letten dat de sfeer goed blijft. Je kunt af en toe eens bij een groepje aansluiten, maar het hoeft niet.

Vraag na afloop of er groepjes zijn die willen vertellen waar ze over hebben gepraat. Is er een groepje dat een heel nieuw scenario heeft bedacht door het lezen van het fragment? Welke rol spelen de gevoelens van Mina bij de scenario's die ze hebben bedacht? Bespreek met de leerlingen wat ze ervan vinden dat het positieve gevoel van verliefd zijn kan veranderen in heel negatieve gevoelens en daden. Wat vinden ze daarvan? Snappen ze dat dat kan gebeuren? Zijn er leerlingen die het herkennen? Welke alternatieven zouden ze Mina aanraden?

ONTWERPEN

Opdracht 4 is bedoeld om de leerlingen zich te laten inleven in een van de personages. De leerlingen maken deze opdracht individueel en hoeven wat ze schrijven niet voor te lezen of op een andere manier te delen met hun medeleerlingen.

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

10 Zonder titel

Auteur	Erna Sassen
Uitgever	Leopold
Jaar	2021
Leesniveaue	<i>Lezen voor de lijst (12-15): niveau 2.</i>

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Joshua houdt erg van tekenen. Hij is net van 2 havo naar 3 vmbo gegaan. In zijn nieuwe klas zitten jongens voor wie hij bang is. Wanneer een van die jongens zijn schetsboek afpakt, denk Joshua dat het nu gedaan is met hem. Maar Sergio blijkt zijn tekeningen mooi te vinden. Hij wil er een als tatoeage. Maar dat is nu juist de tekening die te maken heeft met Zivan. Zivan is Joshua's jeugdvriendin die met haar familie terugverhuisd is naar Irak. Hij mist haar verschrikkelijk en stuurt haar talloze berichtjes. Maar al zijn appjes blijven onbeantwoord.

VERKENNEN

Opdracht 1 is bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

De leerlingen denken na over vragen omtrent het verliezen van een vriend of vriendin. Je kunt ervoor kiezen daarna een klassengesprek in te leiden. Je leidt een klassengesprek in over het verliezen van een vriend of vriendin. Op wat voor manieren kun je iemand verliezen? Wat voor gevoelens kun je daarbij hebben? Kunnen dat ook tegenstrijdige gevoelens zijn? Wat kun je doen om met die gevoelens om te gaan? Is er iemand die iets wil vertellen over waar hij of zij over heeft nagedacht?

VERWERKEN

Opdracht 2, 3 en 4 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen. De leerlingen maken deze opdrachten individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

ONTWERPEN

Opdracht 4 maken de leerlingen in tweetallen.

Vraag na afloop of er tweetallen zijn die hun bericht van Joshua willen delen. Bespreek hun bericht vervolgens met de hele groep. Is het bericht heel anders van toon dan de andere berichtjes van Joshua? Zou jij op dit bericht reageren als een vriend of vriendin het jou zou sturen? Waarom (niet)?

Hebben andere tweetallen heel andere berichten bedacht? Zou je dan reageren? Hebben er ook tweetallen een tekening gemaakt bij hun bericht. Vinden jullie het een geschikte tekening om aan Zivan te sturen?

Kies met de klas het bericht uit dat jullie het beste vinden.

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Vertel dat ze het boek kunnen lenen als iemand het hele boek zou willen lezen. Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Vertel waar/bij wie de leerlingen het boek kunnen vinden, mochten ze het willen lenen.

11 Aldus Sybren

Auteur	Micha Meinderts
Uitgever	Pepper Books
Jaar	2016
Leesniveaueu	Nog niet geclassificeerd door <i>Lezen voor de lijst</i> . Sluit aan bij (15-18): niveau 1.

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

In Aldus Sybren leren we Sybren kennen, die geboren is als Brechtje. Toen Sybren jong was en nog leefde als Brechtje verhuisde hij naar de Verenigde Staten. Hier studeerde hij, trouwde hij met een man genaamd Brian en bouwde een leven op in Massachusetts.

Toen Sybren uit de kast kwam als transgender, strandde zijn relatie met Brian. Sybren zocht een nieuw onderkomen en vond dat bij zijn oom Willem in Nederland. Hij krijgt een baan in het bedrijf waar zijn oom ook werkt. In het fragment lezen we over de zaterdag na Sybrens eerste werkweek. Onverwacht komen zijn andere oom en tante op bezoek en dat zorgt voor heel ongemakkelijke situaties.

VERKENNEN

Opdracht 1 en 2 zijn bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

Leerlingen denken na over wat ruimte voor hen betekent. Ze kiezen een ruimte voor het voeren van een moeilijk gesprek en een ruimte voor het leren kennen van een nieuw iemand. Ook denken ze na over het verschil in gesprekken tussen hun eigen huis en het openbaar. Nadat ze de vragen hebben gemaakt, begin je een klassengesprek over de functie van ruimtes. Vraag aan leerlingen welke ruimtes ze hebben gekozen bij a en bij b, vraag daarna door waarom dit een geschikte ruimte voor ze is. Vraag eventueel door naar wat een goede plek zou kunnen zijn om een gesprek te voeren met een vriend of vriendin over wie je leuk vindt of wie je diep van binnen bent. Kan een ruimte ook iets zeggen over wie jij bent, je identiteit? Op wat voor manier?

VERWERKEN

Opdracht 2, 3 en 4 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen.

Opdracht 2

Opdracht 2 maken de leerlingen individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

Opdracht 3

Opdracht 3 maken de leerlingen in kleine groepjes van drie of vier leerlingen. Zorg ervoor dat je aanwezig bent door rond te lopen in de klas, zodat leerlingen vragen kunnen stellen en je de sfeer in de gaten kunt houden. Vooral met praten over zoiets kwetsbaars (voor sommigen) is het belangrijk dat er goed op de sfeer wordt gelet.

Na afloop vraag je aan groepjes of er een stelling tussen zat waar ze het allemaal mee eens of oneens waren. En bij welke stellingen waren de meningen het meest verdeeld? Vraag of ze nog wat belangrijke argumenten voor en tegen kunnen noemen bij de stelling waar ze hun meningen het meest over verschilden. Je kan eventueel nog een stelling uitkiezen om met de hele klas te bespreken: stelling 4 is een actuele discussie en de discussie daarover kan wat dat betreft ook goed klassikaal gevoerd worden.

Opdracht 4

Opdracht 4 maken leerlingen in tweetallen. Ze doen dit met degenen naast wie ze zitten in de klas. Zorg ervoor dat je aanwezig bent door rond te lopen in de klas, zodat leerlingen vragen kunnen stellen en je de sfeer in de gaten kunt houden.

Na afloop vraag je aan verschillende groepjes of ze de oplossingen voor het geschetste probleem hebben bedacht, willen delen. Je bespreekt klassikaal de voor- en nadelen van de verschillende oplossingen.

Eventueel handige informatie bij de klassenbespreking:

- De genderkoek van het COC (zie pp. 9-10 van deze handleiding). Hierin wordt onder andere besproken wat het verschil is tussen biologisch geslacht (hoe je geboren wordt), genderidentiteit (wie je van binnen bent) en genderexpressie (hoe je je presenteert; feminien ↔ masculien).
- Als leerlingen praten over *transseksueel* (of als jullie tijdens jullie zoektocht deze term tegenkomen) kun je aangeven dat deze term verouderd is. *Transseksueel* wordt niet meer gebruikt, omdat je thuis voelen in een ander geslacht dan je geboortegeslacht niets te maken heeft met seksualiteit. Vandaar dat we tegenwoordig de term *transgender* gebruiken.
- Als een leerling de term *cisgender* noemt, dan bedoelen ze iemand waarvan de genderidentiteit overeenkomt met het biologisch geslacht. *Cisgender* is dus het tegenovergestelde van *transgender*. De term *cisgender* komt in opdracht 5 kort aan bod.
- Zie voor meer informatie de docentenhandleiding bij *Lief, liever, liefst*.

ONTWERPEN

Opdracht 5 is bedoeld om leerlingen na te laten denken over het verschil in genderexpressie en de taal over gender en seksualiteit van nu en toen (honderd jaar geleden). Leerlingen schrijven individueel een brief aan iemand die 100 jaar geleden leefde om deze veranderingen uit te leggen.

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Is er misschien een leerling die het hele boek zou willen lezen? Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Leen het boek uit aan wie dat wil.

12 Antiboy

Auteur	Valentijn Hoogenkamp
Uitgeverij	De Bezige Bij
Jaar	2022
Leesnivea	Nog niet geclassificeerd door <i>Lezen voor de lijst</i> . Sluit aan bij (15-18): niveau 1.

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

In het boek Antiboy maken we kennis met het hoofdpersoonage dat zich Antiboy noemt en is geboren als vrouw. Ze twijfelt of ze zich daar wel thuis bij voelt. In het fragment lezen we hoe ze afspreekt met haar ex Slimane. Slimane is een transman. Toen Antiboy en Slimane iets hadden, was Slimane ook nog een vrouw. Ze praten in het koffiehuis over de gevoelens van de ik-persoon rondom haar gender. Dan zegt Slimane iets waardoor alle twijfels op zijn plek vallen.

VERKENNEN

Opdracht 1, 2 en 3 zijn bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

Leerlingen maken deze opdracht in tweetallen. Ze bespreken met elkaar de vragen en hun antwoorden. Ze schrijven hun antwoorden kort op. Na de opdracht voer je een klassengesprek over wat leerlingen vinden van binaire indelingen. Vinden ze het handig of juist niet? En waarom vinden ze dat? Welke voor- en nadelen vinden zij dat binaire indelingen hebben? Welk verschil zien de leerlingen tussen verschillende binaire indelingen, denk bijvoorbeeld aan programmeertaal (0 of 1) en geslacht (m/v)? Is er ook een andere dan een binaire indeling mogelijk als het gaat om gender?

Opdracht 2 en 3

Opdracht 2 en 3 kun je de leerlingen individueel laten maken, maar je kan deze ook klassikaal uitvoeren. Hierbij kan je gebruikmaken van de volgende suggesties:

- Je leest met de leerlingen de instructietekst over het gebruik van genderneutrale voornaamwoorden. Vervolgens kijk je gezamenlijk met de klas naar het technische aspect van de genderneutrale voornaamwoorden. Hoe gebruik je die/diens en hen/hun in een zin? Hen en die zijn persoonlijke voornaamwoorden en diens en hun zijn bezittelijke voornaamwoorden. Doe de eerste twee zinnen van de zes voor. Laat de leerlingen daarna de andere vier zinnen proberen. Geef ze daar drie minuten voor. Bespreek daarna de antwoorden.
- Je gaat met je klas in gesprek over het verschil tussen hen/hun en die/diens. Deze voornaamwoorden zijn allemaal genderneutraal. Mensen die graag aangesproken willen worden met genderneutrale voornaamwoorden kiezen er zelf voor of ze met hen/hun of met die/diens willen worden aangesproken. Vraag aan leerlingen of ze deze voornaamwoorden al kenden. Gebruiken ze deze voornaamwoorden weleens? En hoe vinden ze het om deze voornaamwoorden te gebruiken? Kunnen ze ook uitleggen waarom ze dat vinden? Bespreek hierbij ook de vragen van opdracht 3: wat vinden de leerlingen van het verschil tussen hen/hun en die/diens?
- Laat leerlingen een korte anekdote uitwisselen met een klasgenoot over iemand, waarbij ze alleen maar naar diegene mogen verwijzen met genderneutrale voornaamwoorden. Na

afloop vraag je naar hun ervaringen. Lukte het? Wat was er makkelijk en wat was er moeilijk? Waarom?

VERWERKEN

Opdracht 4 is bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen. De leerlingen maken de opdracht leerlingen individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden. De leerlingen gaan aan de hand van het fragment vragen beantwoorden.

ONTWERPEN

Opdracht 5 maken de leerlingen alleen en bespreken ze daarna met een klasgenoot. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

Opdracht 6 wordt gemaakt in hetzelfde drie- of viertal en is bedoeld om de leerlingen na te laten denken over een actueel probleem. Hoe laat je mensen die non-binair, intersekse of transgender zijn, meedoen aan sportevenementen zoals bijvoorbeeld de Olympische Spelen? Ze maken een plan en schrijven dat op. Loop rond om eventuele vragen te beantwoorden en de sfeer in de gaten te houden.

(Intersekse personen zijn mensen die met zowel mannelijke als vrouwelijke geslachtskenmerken worden geboren. Bijvoorbeeld mensen met een penis en een baarmoeder.)

Na afloop kun je alle of enkele groepjes vragen hun oplossing aan de rest van de klas te presenteren.

AFSLUTING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Is er misschien een leerling die het hele boek zou willen lezen? Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Leen het boek uit aan wie dat wil.

13 Meisje van Mars

Auteur	Anna Woltz & Vicky Janssen
Uitgever	Querido
Jaar	2011
Leesnivea	Nog niet geclassificeerd door <i>Lezen voor de lijst</i> . Sluit aan bij (12-15): niveau 2.

INTRODUCTIE

Je laat het boek zien waaruit het fragment komt en vertelt waar het boek over gaat:

Evy is geboren als Evert. Evert voelt zich zijn hele leven ‘anders’. Hij gaat graag om met meisjes, valt op mannen, maar vindt zichzelf geen homo. Hij vindt het fijn om make-up te dragen en om hakken aan te hebben. In dit fragment lees je over Evert toen hij dertien was. Het verhaal over Evy is waargebeurd, beleefd door Vicky Janssen.

VERKENNEN

Opdracht 1 en 2 zijn bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm en het thema van het fragment.

Opdracht 1

Leerlingen beantwoorden de vragen individueel. Ze gaan daarbij nadenken over wat ze al weten over het onderwerp transgender. Wanneer de leerlingen klaar zijn, bespreek je klassikaal de uitkomsten. Herinner de leerlingen aan de afspraken die jullie hebben gemaakt, zodat het voor iedereen veilig blijft. Geef leerlingen daarnaast de ruimte tot het stellen van vragen over het onderwerp.

Eventueel handige informatie bij de klassikale bespreking:

- Ga met leerlingen in op de vraag wat nou inherent jongens- en meisjesdingen zijn volgens hen. Waarom zijn dit jongens- of meisjesdingen? Wat maakt het uit als een meisje jongensdingen doet en andersom?
- *Drag* is een kunstvorm waarbij mensen zich over de top verkleden in het andere gender en vaak daarbij een show weggeven. Denk aan dansen, playbacken, zingen of een bingo met veel bravoure leiden. Er is hier sprake van een kortstondige en uitbundige genderexpressie.
- Transgenderpersonen zijn geboren in het verkeerde lichaam en hun gender komt niet overeen met hun biologische geslacht. Zij willen niet een paar keer in de maand voor één avond hun genderexpressie wijzigen, maar er voor altijd voor zorgen dat hun gender overeenkomt met de buitenkant.
- *Gender reveal party's* wordt door *Transgender GP*, een online gezondheids- en welzijnskliniek voor transgenders van over de hele wereld, als erg onverstandig bestempeld. Dit omdat daarmee de binaire samenleving, waarvan we weten dat deze eigenlijk niet binair is, in stand wordt gehouden. Er zijn veel mensen die zich niet thuis voelen bij hun geslacht (transgender en non-binaire personen). Tevens worden er mensen met geslachtskenmerken van zowel mannen als vrouwen geboren (intersekse personen).

Transgenderpersonen (of hun ouders) kiezen er soms voor om (opnieuw) een *gender reveal party* te houden, waarbij het goede/passende gender wordt onthuld. Dit is een betekenisvol feest voor deze personen, waarbij hun ware aard wordt geaccepteerd en bejubeld.

Opdracht 2

Je kan ervoor kiezen om deze opdracht klassikaal te maken. De opdracht is bedoeld om de leerlingen voor te bereiden op de vorm van het fragment. Het boek is een soort gids/handboek, waarin tips worden gegeven. Bespreek klassikaal de vragen. Vraag leerlingen uit en noem zelf wat voorbeelden van boeken die ook tips bevatten, zoals bijvoorbeeld de boekenreeks *Hoe overleef ik...* van Francine Oomen.

VERWERKEN

Opdracht 3, 4 en 5 zijn bedoeld om het fragment te verwerken. De nadruk ligt hierbij op het begrijpen van de personages, waarbij de leerling zelf en het perspectief van de ander aan bod komen.

Opdracht 3

Opdracht 3 maken de leerlingen individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden. Bespreek klassikaal de vragen die leerlingen nog hebben over in transitie gaan. Dit is het antwoord op vraag *d*.

Eventueel handige informatie bij de klassikale bespreking:

Je hebt zowel een sociale transitie als een medische transitie.

- Transgenderpersonen gaan vaak eerst in sociale transitie. Zij laten dan aan hun naasten weten dat ze gaan veranderen en wat er gaat veranderen. Hoe ze genoemd willen worden en met welke voornaamwoorden ze voortaan willen worden aangesproken. Ze gaan experimenteren met kleding, haardracht, eventueel make-up, borstprotheses voor transgendervrouwen, binders (waarmee de borsten plat worden gebonden) en broekvulling voor transgendermannen.
- De sociale transitie wordt soms ingezet vanaf het moment dat iemand de beslissing heeft genomen, soms gebeurt het tegelijk met het begin van een hormoonbehandeling. Er zijn mensen die alleen in sociale transitie gaan, maar die geen medische transitie ondergaan.
- De medische transitie bestaat uit meerdere fases en behandelingen. Dit gaat altijd in overleg met een behandelteam. Daarin zit ook een psycholoog die met de transgenderpersoon aan de slag gaat om te kijken wat het meest wenselijk is voor deze persoon. Er wordt gestart met hormoontherapie. Later volgen geslachtsaanpassende operaties.
- Transgendermannen komen in aanmerking voor borstamputaties vanaf zes maanden na de start van de hormoontherapie. Na één jaar hormoontherapie komen transgenderpersonen in aanmerking voor geslachtsaanpassende operaties. Er zijn vaak meerdere operaties nodig om het gewenste resultaat te behalen. Er kan tevens gekozen worden voor plastische chirurgie, waarbij harde kaaklijnen van transgendervrouwen zachter en ronder worden gemaakt.
- Als laatste kunnen transgenderpersonen in juridische transitie, waarbij ze hun voornaam en geslachtsaanduiding in de Basisregistratie Personen (landelijk register waarin alle persoonsgegevens van de inwoners van Nederland staat) kunnen laten wijzigen.

Opdracht 4

Opdracht 4 maken de leerlingen individueel. Begin de opdracht gezamenlijk. De termen *genderidentiteit*, *genderexpressie*, *seksuele oriëntatie* en *seks* zijn voor veel leerlingen waarschijnlijk nieuw. Bespreek deze termen met je leerlingen.

Genderidentiteit beschrijft het gevoel wat iemand heeft bij het eigen lichaam. Dit is onafhankelijk van het biologische geslacht. Het gaat over wie je bent en hoe je je voelt. Voel je je vrouw, man of

non-binair? Of juist geen van allen? Er zijn mensen die zich bij geen enkel gender thuis voelen en het label *agender* gebruiken. Sommigen gebruiken het label *genderfluide*, waarbij de vaststaande normen en ideeën over man en vrouw kunnen smelten en wegvloeien.

Genderexpressie is hoe iemand uiting geeft aan diens genderidentiteit. Het gaat dus over wat of hoe je doet. Hoe je je kleedt, gedraagt of beweegt. Uit jij je feminien of masculien? Of uit je in allebei de hokjes of in geen van beide? Ieder persoon heeft feminiene en masculiene trekjes, ongeacht in welk geslacht of gender je thuishoort. Dit blijft in de samenleving die we hebben lastig, aangezien er vaststaande ideeën zijn over welk gedrag bij welk geslacht hoort. Vrouwen en mannen worden vaak anders beoordeeld voor hetzelfde gedrag. Bazige mannen worden als leider ervaren, terwijl bazige vrouwen als bitch worden gezien. Zorgzame vrouwen vindt men vaak natuurlijk, van zorgzame mannen vindt men vaak dat ze onder de plak zitten. Dit zijn stereotypen.

Seksuele oriëntatie vertelt tot wie je je seksueel aangetrokken voelt. Hier zijn allerlei verschillende termen voor, zoals: heteroseksueel, homoseksueel, lesbisch, biseksueel, asexueel en panseksueel. Er is een verschil tussen seksuele oriëntatie en romantische oriëntatie. Iemand kan zich bijvoorbeeld seksueel aangetrokken voelen tot beide geslachten of alle genders, maar romantisch alleen tot vrouwen. Sommige mensen zijn asexueel maar dat betekent niet dat ze per definitie aromantisch zijn.

Sekse is het geboortegeslacht, ook wel het biologische geslacht genoemd. Dit is het geslacht waarmee je geboren wordt. Dit kan man, vrouw of intersekse zijn. Intersekse personen hebben een variatie in primaire geslachtskenmerken. Denk bijvoorbeeld aan het hebben van een penis en een baarmoeder.

Laat leerlingen na de bespreking de opdracht individueel invullen. Zorg ervoor dat je aanwezig bent door rond te lopen in de klas, zodat leerlingen vragen kunnen stellen en je de sfeer in de gaten kunt houden.

Na afloop bespreek je de opdracht kort. Je beantwoordt nog wat vragen en eventueel (als je je daar fijn en veilig bij voelt) kun je de tabel op het bord over jezelf invullen. Vraag niet aan de leerlingen om dit over zichzelf te doen. Als er leerlingen zijn die dit willen vertellen, dan kan dat, maar het hoeft niet. Zorg ervoor dat leerlingen het nooit voor andere leerlingen gaan bepalen.

Opdracht 5

Opdracht 5 maken leerlingen individueel. Leerlingen leren over het verschil tussen primaire en secundaire geslachtskenmerken. Ze gaan zich inleven in transgenderpersonen die hun secundaire geslachtskenmerken willen verstoppen. Hoe voelt het nou om als meisje een baard te krijgen of om als man borsten te ontwikkelen? Tevens denken ze na over hoe je deze secundaire geslachtskenmerken kunt verstoppen. Zorg ervoor dat je aanwezig bent door rond te lopen, laat leerlingen vragen stellen en hou de sfeer in de gaten.

ONTWERPEN

Opdracht 6 is bedoeld om de leerlingen zich te laten inleven in Evy en andere transgenderpersonen. De leerlingen maken deze opdracht individueel en hoeven wat ze schrijven niet voor te lezen of op een andere manier te delen met hun medeleerlingen.

AFSLUITING

Zorg ervoor dat je bij het afsluiten van de les het boek nog eens laat zien. Is er misschien een leerling die het hele boek zou willen lezen? Leg het boek ergens neer zodat ze er nog eens in kunnen bladeren. Leen het boek uit aan wie dat wil.

Eindopdracht - Brief aan een personage

Wanneer je met je leerlingen enkele fragmenten hebt gelezen en ze alle opdrachten erbij hebben gemaakt, kun je de leerlingen nog een eindopdracht geven: het schrijven van een brief aan een van de personages uit de gelezen fragmenten.

VOORBEREIDEN

Voordat de leerlingen met hun brief beginnen, schrijven zij op aan wie zij gaan schrijven en waarom. De leerlingen werken individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

SCHRIJVEN

De leerlingen schrijven vanuit zichzelf een brief aan een van de personages uit de gelezen fragmenten. In de brief geeft de leerling diens mening over het gedrag en het handelen van het personage. Geef aan dat de brief wordt beoordeeld op inhoud, taal(fouten) en conventies (aanhef, samenhang, alinea-indeling en afsluiting). De leerlingen werken individueel. Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.

EVALUEREN

De leerlingen bekijken hun eigen brief. Neem met ze door waar ze op moeten letten (aanhef, afsluiting, logische opbouw, samenhang, volledige zinnen en spel- en taalfouten). Loop rond in de klas om eventuele vragen te beantwoorden en ervoor te zorgen dat er rustig gewerkt kan worden.